

อิทัปปัจจยตา

ในฐานะที่เป็นกฎแห่งกรรม, กรรม, และกัมมัักขัย (ต่อ)

- ๑๒ -

เสาร์ที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๑๕

ท่านสาธุชนผู้สนใจในธรรมทั้งหลาย!

การบรรยายเรื่อง อิทัปปัจจยตา ในครั้งที่ ๑๒ นี้
จะได้กล่าวโดยหัวข้อว่า อิทัปปัจจยตา ในฐานะที่เป็น กฎแห่ง
กรรม เป็นกรรม และเป็นความสันแห่งกรรม ต่อจากครั้งที่
แล้วมา ซึ่งบรรยายไม่จบ.

เกี่ยวกับข้อนี้ มีสิ่งที่ต้องทำความเข้าใจกันบางอย่าง สักนิดหนึ่ง คือว่า
คำบรรยายนี้เป็นคำบรรยายชุด จำเป็นที่จะต้องว่าไปตามลำดับ ตามที่กำหนดไว้ในชุด;
ดังนั้นบางท่านที่เพิ่งจะมาฟังเป็นครั้งแรก ครึ่งใดครึ่งหนึ่งนั้น อาจจะไม่ค่อยเข้าใจ

๔๑๗

ข้อความเหล่านั้นก็ได้ เพราะมันเป็นสิ่งที่เนื่องมาจากข้อความในการบรรยายครั้ง
ก่อน ๆ. นี่มันเป็นธรรมชาติของการบรรยายชนิดที่เป็นชุด.

เรื่อง อิทัปปัจจยตา นี้ก็มีลักษณะเป็นชุด มี ๑๓ ครั้งด้วยกัน ฉะนั้นถ้า
ท่านผู้ใดไม่เข้าใจในตอนไหน ก็ต้องแสวงหาความเข้าใจเพิ่มเอาเองเป็นพิเศษ จาก
คำบรรยายทั้งชุด. ที่แล้วมาก็มีการทบทวนอยู่เสมอว่า ทำไมจึงบรรยายเรื่อง อิทัป-
ปัจจยตา? นี่ก็ขอทบทวนซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยไม่ต้องกลัวใครจะรำคาญว่า เพราะมีความ
ต้องการจะให้คำว่า อิทัปปัจจยตา นี้ กลายมาเป็นภาษาสำหรับชาวบ้านพูด ถึงกับว่า
ถ้าจะพลั้งปากอะไร ก็ควรจะพลั้งปากเป็น อิทัปปัจจยตา; เมื่อตกใจอะไรขึ้นมา
ก็จะนึกได้ว่า อิทัปปัจจยตา มันจะหายตกใจ; หรือมันตีใจอะไรขึ้นมา ก็จะว่า อิทัป-
ปัจจยตา มันก็จะหายตื่นเต้น, หรือจะหายอวดดีในที่สุด.

อิทัปปัจจยตา เป็นหัวใจของพุทธศาสนา คือแสดงความเป็นอย่างไรหมด
นอกจากความเป็นที่ว่า **“เมื่อมีสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย สิ่ง ๆ จึงเกิดขึ้น”** อย่างนี้
เหมือนกันหมด. ทั้งเรื่องสุข เรื่องทุกข์ เรื่องดี เรื่องชั่ว เรื่องบุญ เรื่องบาป
เรื่องได้ เรื่องเสีย เรื่องอะไรก็ตาม มันจะเหมือนกันหมดตรงที่ว่า มันเป็น อิทัป-
ปัจจยตา คือความที่เมื่อมีสิ่ง ๆ เป็นปัจจัย แล้วสิ่ง ๆ ย่อมเกิดขึ้นตามกฎเกณฑ์ของ
ธรรมชาติ. คนต่างหากมันโง่ไปเอง จะชอบสิ่งนั้นหรือฝ้ายนั้น แล้วก็เกลียดสิ่งนี้
หรือฝ้ายนี้ นี่มันเป็นความหลง ที่เรียกว่า อวิชชาหรือโมหะ ไม่รู้สิ่งทั้งปวงตามที่
เป็นจริง มันจึงได้รักฝ้ายหนึ่งเกลียดฝ้ายหนึ่ง ยินดีบ้าง ยินร้ายบ้าง พุ ๆ บ้าง
แพบ ๆ บ้าง ไปตามประสาทของคนที่ไม่รู้เรื่อง อิทัปปัจจยตา. แม้จะพลั้งปากเพราะ
ตกใจอะไรออกมา มันก็พลั้งปากออกมาเป็นการแสดงความโง่; หรือเมื่อมันตีใจ
ตื่นเต้นอะไรนัก มันก็หลุดปากออกมา เป็นการแสดงความรู้สึกของคนที่ยังหลงใหลในสิ่ง
ที่ตนได้.

เตียวนี้อยากจะให้คำว่า **อิทัปปัจจยตา** กลายมาเป็นภาษาของชาวบ้าน
คุ้นเคยกับการพูดจา มีอะไรเกิดขึ้นก็มีสติว่า อิทัปปัจจยตา แล้วก็ไม่คิดใจ ไม่เสียใจ
ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย เป็นปรกติอยู่ได้ อย่างนี้เรียกว่าสมกับความเป็นพุทธบริษัท.
ขอให้ท่านทั้งหลายทบทวนแล้ว ก็ทบทวนศึกษาเรื่อง อิทัปปัจจยตา กันต่อไป. นี่คือสิ่งที่
ต้องขอทบทวน. มันถึงเวลาแล้ว **ถึงสมัยแล้ว ที่พุทธบริษัทควรจะขึ้นไปให้**
ถึงขนาดของความเป็นพุทธบริษัท คือรู้หัวใจของพระพุทธศาสนาที่สรุปไว้ด้วยคำว่า
อิทัปปัจจยตา นั้นเอง ; จะทำให้ไม่เห็นอะไรแปลกจนไปกลัว หรือไปยินดียินร้าย
หรือตื่นเต้น ซึ่งล้วนแต่ทำให้จิตใจผิดปรกติไปทั้งนั้น. ถ้าเป็นผู้แจ่มแจ้งในสิ่งที่
เรียกว่า อิทัปปัจจยตา แล้ว จะคงที่ จะไม่มีการเปลี่ยนแปลง ในลักษณะที่ฟู ๆ แสบ ๆ
เตียวหัวเราะ เตียวร้องไห้ เตียวยินดี เตียวยินร้าย.

ที่นี้ พุทธบริษัทเป็นพุทธบริษัทกันแต่ปาก คือไม่ถึงหัวใจของพระพุทธ-
ศาสนา ก็เรียกได้อีกอย่างหนึ่งเหมือนกันว่า เป็น**พุทธบริษัทห้วงมกฏท้ายมังกร**
มันไม่สมกันเลย. ในหมู่คนที่ตั้งตนเป็นผู้รู้ผู้สอน ก็ยังเป็นห้วงมกฏท้ายมังกรอยู่
นั่นเอง : ไม่เข้าใจในเรื่อง อิทัปปัจจยตา ที่เกี่ยวกับกรรม และความสิ้นไปแห่งกรรม.

ตั้งที่ได้กล่าวมาแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา มีว่า เรื่องกรรมนี้มีมันมี
อยู่ ๒ ชนิด ถ้าเอาไปปนกันแล้วมันยุ่ง.

เรื่อง **กรรมชนิดแรก** นั้น เป็นเรื่องกรรมสำหรับคนที่ยังมีกิเลสยึดมั่น
ถือมั่นเรื่องตัวตน ยังละความรู้สึกว่าตัวตนไม่ได้ ยังหนาแน่นอยู่ด้วยตัวตน ก็ต้อง
สอนเรื่องกรรมกันไปทางหนึ่ง ปฏิบัติกันไปทางหนึ่ง. ที่นี้ บุคคลที่ได้เห็นโลก
มานาน หรือรู้ธรรมะเพียงพอแล้ว ต้องการจะถอนความยึดมั่นถือมั่นว่าตัวตน มัน
ก็ต้องสอนเรื่อง **กรรมชนิดหลัง** ไปอีกอย่างหนึ่ง คือเรื่อง **กรรมชนิดที่จะทำความ**

ขึ้นไปแห่งกรรม. สำหรับคนทั่วไปหรืออย่างแรกนั้น เรียกว่าเรื่อง **กรรมในชั้นศีลธรรม**; ส่วนอย่างหลังนี้เรียกว่าเรื่อง **กรรมในชั้นสังจธรรม.**

เรื่องกรรมในชั้นศีลธรรมนั้น บัญญัติตามความประสงค์มุ่งหมายสำหรับชาวบ้านทั่วไป ที่ยังมีตัวมีตน, ที่ยังอยากจะดี ยังอยากจะสุข ยังอยากจะทำอะไรไปตามความต้องการของกิเลส. ส่วนกรรมในชั้นสังจธรรมนั้น หมายความว่าเขารู้ว่าดี - ชั่วเหล่านี้ มันเป็นเรื่องหลอกลวง ทำให้เราต้องวิ่งไปวิ่งมา ตามความรู้สึกว่าดีว่าชั่ว มันจึงมีขึ้น ๆ ลง ๆ ฟู ๆ แฝบ ๆ เตี้ยยินดี เตี้ยยินร้าย; แล้วอยากจะทำอยู่นั่นแหละ.

เรื่องปฏิจาสมุปาทกก็เหมือนกัน : มีอยู่ ๒ ฝ่าย คือฝ่ายศีลธรรม และฝ่ายสังจธรรม. เรื่องกรรมก็ดี เรื่องปฏิจาสมุปาทกก็ดี ถ้าเป็นในชั้นศีลธรรมแล้ว ก็เอาไว้สอนให้ผู้ที่ยังยึดมั่นถือมั่นในตัวตน จะได้ปฏิบัติเพื่อให้ได้สิ่งที่เขายึดมั่นถือมั่น. ถ้าว่าเป็นเรื่องกรรมหรือเรื่องปฏิจาสมุปาทกในชั้นสังจธรรมแล้ว ทุกอย่างจะแสดงว่าไม่มีอะไรนอกจาก อิทธิปัจจัยตา คือการที่มันเป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของมันเอง เมื่อมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้ ๆ ย่อมเกิดขึ้น มันมีเพียงเท่านั้น.

ที่ว่าดี ว่าชั่วนั้น คนว่าเอาเอง. คนก็ว่าไปตามกิเลสของตัวเอง รักอะไรก็ว่านั่นดี ไม่รักอะไรก็ว่านั่นชั่ว จึงไม่ใช่สังจธรรม. ถ้าเป็นเรื่องสังจธรรม มันก็ต้องไม่ได้อยู่ได้อ่านาจากการหลอกลวงของความดีความชั่ว ซึ่งทำให้ยึดมั่นถือมั่น ดังนั้นจึงเฉยได้ นี่มันจึงกลายเป็นเรื่องของบุคคลผู้ที่จะชนะ เลิกการแพ้กันเสียที มาเป็นการชนะ : ชนะต่ออารมณ์ทั้งหลายที่มีอยู่ในโลก ที่จะเข้ามากระทบตน. นี่คือข้อที่ต้องทบทวน ว่าเรื่องกรรมมีอยู่เป็น ๒ ชั้น : สำหรับคนธรรมดาสามัญที่ยังประกอบอยู่ด้วยสัสสตทิฏฐิ ก็สอนกรรมในชั้นศีลธรรม. ที่นี้ ผู้ที่ต้องการจะละ

เสียซึ่งสัตสัททิกิริ คือความรู้สึกว่าตัวตนว่าของตณนั้น ก็จะต้องศึกษาเรื่องกรรมในชั้นสังขารม จนรู้ว่ากรรมที่กรรมชั่วนั้น สู้ไม่ไหว ต้องการจะมีกรรมอีกชนิดหนึ่ง ซึ่งจะเพิกถอนเสียซึ่งกรรมดีและกรรมชั่ว นั้นแหละคือ **ตัวพุทธศาสนา** คือสิ่งที่เรียกว่า อัญชุกัมมรค หรือมัชฌิมาปฏิปทา. ดังนั้นขอท่านทั้งหลายอย่าได้ไปเข้าใจหรือไปพูดว่า อัญชุกัมมรคนี้จัดเป็นดีหรือเป็นชั่ว เป็นกุศลหรือเป็นอกุศล.

อัญชุกัมมรค ต้องเป็นการปฏิบัติเพื่อจะเพิกถอนเสียซึ่งความยึดมั่นในบุญกุศล ในบาป ในอะไรทุกอย่าง คือทั้งดีทั้งชั่ว แล้วก็จะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว ดังนั้นจึงได้นำใหม่ว่า เป็นกรรมที่จะเพิกถอนเสียซึ่งกรรมดีกรรมชั่ว เรียกว่าเป็น **กรรมที่ ๓** ก็ได้ : กรรมที่ ๑ คือกรรมชั่ว, กรรมที่ ๒ คือกรรมดี; นี่เป็นไปตามเรื่องชาวโลก. ที่นี้ กรรมที่ ๓ เป็นไปตามเรื่องของพระอริยเจ้า คือเป็นกรรมที่จะเพิกถอนเสียซึ่งอำนาจของดีชั่ว ซึ่งมันครอบงำจิตใจคนเรา.

คนเรามีปัญหาเรื่องดีเรื่องชั่วเป็นหลัก. ถ้าอย่ารู้จักเรื่องดีเรื่องชั่ว ปัญหาจะไม่มี เหมือนสัตว์เครื่องจวนทั้งหลายที่ไม่มีความรู้เรื่องดีเรื่องชั่ว; ดังนั้น ปัญหาของสัตว์จึงไม่มากเหมือนมนุษย์ มนุษย์มีปัญหามากที่สุด เพราะยึดมั่นเรื่องดีเรื่องชั่ว.

ศาสนาไหนก็สอนความไม่ยึดมั่นอย่างนี้ แต่คนฟังไม่ถูกเอง. แม้ศาสนาคริสต์นิกายยังสอนอย่างนี้. ลองไปอ่านดูหน้าแรก ๆ หน้า ๑ หน้า ๒ ของคัมภีร์ไบเบิลดู จะพบว่าที่แรกมนุษย์ไม่มีความทุกข์ไม่มีบาป; พอไปกินผลไม้ต้นที่หนึ่งที่เรียกว่า **ต้นไม้แห่งความรู้ชั่ว** เข้าไป อาตมกับอีฟนี่ก็กลายเป็นคนบาป คือมีความทุกข์ตลอดกาล กลายเป็นมนุษย์ที่มีบาปตลอดกาล. ก่อนแต่ที่ยังไม่รู้เรื่องดีเรื่องชั่ว เขาไม่มีความทุกข์เลย ผ่าที่ไม่ต้องนุ่ง ความรู้สึกว่ายิงว่าเขานึกไม่,

ความรู้อีกว่าตัวข้าก็ไม่มี. **การตั้งคนเป็นมนุษย์** ก็คือการตั้งต้นเผชิญกับปัญหา เรื่องนี้เรื่องชั่ว.

นี่แหละขอให้เข้าใจว่า เรื่องนี้เรื่องชั่วนี้ ตั้งต้นขึ้นเมื่อไร มนุษย์ก็มีบาป และมีทุกข์เมื่อนั้น. แต่มันเป็นของใหม่ คือบาปหรือความทุกข์ตามแบบของ **มนุษย์** เป็นของใหม่เพิ่งเกิดสำหรับมนุษย์ที่รู้จักตัวจักชั่ว. มนุษย์ที่ยังไม่รู้จัก ความหมายของดีชั่ว มันก็ต้องเหมือนกับสัตว์. แม้รูปร่างจะเป็นคนแล้วก็ยังเรียกว่า เหมือนกับสัตว์ เพราะไม่รู้เรื่องดี-ชั่ว; ดังนั้นกฎเรื่องกรรมมันจึงต่างกันระหว่าง คนกับสัตว์.

อย่างที่พระพุทธให้ฟังแล้วในวันก่อนว่า ถ้าแมวจับหนูกินมันไม่บาป; แต่ ถ้าคนไปฆ่าสัตว์มากินมันบาป. นี่เพราะแมวมันไม่มีความรู้เรื่องดี-ชั่ว-บุญ-บาป ไม่เคยคิดมันดีชั่ว ไม่ได้รู้ว่าเป็นความผิดแล้วจะผิดทำ; เพราะฉะนั้นมันจึงไม่บาป. แมวจับหนูกินก็เป็นกิริยาเฉยๆ ถ้าจะมีผลก็เป็นเพียงปฏิกิริยา ซึ่งจะถูกหนูกัดเอาบ้าง หรืออะไรก็ตามใจ มันก็เป็นเพียงปฏิกิริยา ไม่เรียกว่ากรรมหรือผลกรรม.

แต่ถ้ามนุษย์ไปฆ่าสัตว์ มันก็เป็นกรรม เพราะว่ามันมีความรู้เรื่องดีเรื่องชั่ว เรื่องบุญเรื่องบาป หรือมีเจตนาจะผิดกฎของความคิดความชั่ว แล้วก็ทำลงไปด้วย เจตนาจะฆ่า ฉะนั้น มนุษย์ฆ่าสัตว์จึงเป็นบาป แต่แมวจับหนูกินไม่เป็นบาป มันเป็นคนละชั้นคนละระดับ.

นี่แหละเหตุเถาะว่า เรื่องนี้เรื่องชั่วนี้แหละ มันได้ทำให้เกิดเป็นปัญหา อันยุ่งยากเหลือประมาณขึ้นมาแก่มนุษย์เรา ท่านทั้งหลายอุทิศสำหรับลำบากมาจนถึงที่นี่ ก็เพราะอยากดี. ขออภัยพูดตรงๆอย่างนี้ : ถ้าไม่อยากดีก็ไม่จำเป็นอะไรที่จะต้องมา. มันมีความก้าวหน้าก็เพราะว่าล้วนแต่อยากดี ยึดมั่นในความดี จนกว่าจะรู้

พิษสงของความดีกันเสียก่อน แล้วจึงจะปฏิบัติกันต่อไป ; คือชั้นที่จะอยู่เหนือความดี.

เมื่อเล่าเรื่องคริสเตียนแล้ว ก็จะเล่าต่อไปให้จบว่า มันยังมีต้นไม้อีกต้นหนึ่ง เรียกว่า **ต้นไม้แห่งชีวิตนิรันดร์**; ต่อเมื่อโรมนุษย์ได้กินผลไม้ของต้นไม้ที่สอง คือต้นไม้ชีวิตนิรันดร์แล้ว เมื่อนั้นมนุษย์จะหมดบาป. ที่นี้ ลูกหลานของอาดัมกับอีฟนี้ ไม่รู้จักได้กินผลไม้ต้นที่สองสักที จนกว่าจะมีพระศาสดา เช่น พระเยซู หรืออะไรเกิดขึ้น สอนให้ละความยึดมั่นในเรื่องความดีความชั่ว อย่างเดียวกับที่พระพุทธศาสนาสอน ; เมื่อนั้นแหละมนุษย์จะพ้นจากบาปดั้งเดิม คืออยู่เหนือดีเหนือชั่วได้.

การอยู่เหนือดีเหนือชั่วนี้แหละ คือสิ่งที่เรียกว่าเหนือกรรม : เหนือกรรมดี กรรมชั่ว; เรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสิ้นกรรม.

หัวข้อที่เราจะต้องอธิบายมีอยู่ ๓ หัวข้อ คือ **เรื่องกฎแห่งกรรม**, กับ **เรื่องศัตรกรรม** นั้นเอง และเรื่อง**ความสิ้นไปแห่งกรรม** มี ๓ หัวข้อ. กรรมในชั้นศีลธรรมที่คนทั่วไปจะต้องปฏิบัติ ในฐานะที่ยังมีตัวตนนี้ ได้อธิบายอย่างละเอียดลออที่สุดแล้วในการบรรยายครั้งที่แล้วมา ดังนั้น ในวันนี้จึงเหลืออยู่แต่เรื่อง**กรรมที่จะทำความสิ้นไปแห่งกรรม**; หรือจะเรียกสั้น ๆ ว่า **ความสิ้นไปแห่งกรรม**.

เราจะต้องระลึกรู้ถึงความสิ้นไปแห่งกรรมนี้ ว่ามันย้อนกลับไปคล้ายๆ กับที่แรก : ที่แรกทำอะไรไม่เป็นกรรม เหมือนกับแมวจับหนูกิน ไม่เป็นบาปมันมีแต่กิริยา. ต่อมามนุษย์รู้จักดีชั่ว ทำอะไรเกิดเป็นกรรมขึ้นมา เพราะทำด้วยเจตนา ด้วยกิเลส มันจึงเกิดเป็นวิบากกรรมขึ้นมา ดีชั่ว, ดีชั่ว, ดีชั่ว, ล้มลุกคลุกกลานไปในวัฏสงสาร ที่เหมือนกับทะเลซึ่งฝั่งซึ่งเดียวเหลว เดียวแข็ง, เดียวเหลว

เที่ยวแข่ง. นานเข้ามันเบื่อ มันจึงละความยึดมั่นถือมั่นเสียได้ จนถึงอันคับสุดท้าย
คือเป็นพระอรหันต์; ครั้นเป็นพระอรหันต์แล้ว ก็ไม่มีบุญ ไม่มีบาป ไม่มีดี
ไม่มีชั่วอีก ทำอะไรก็เป็นแต่เพียงกิริยาเช่นเดียวกันอีกครั้งหนึ่ง.

พระอรหันต์ไม่มีทางที่จะเป็นบาปได้ด้วยเหตุใดๆ เลย เพราะไม่มีกิเลส
อันเป็นเหตุให้เจตนา ที่จะกระทำให้ด้วยอำนาจของเจตนา ดังนั้น พระอรหันต์จะทำ
อะไรจึงเป็นเพียงกิริยา แม้ว่าจะได้ทำให้สัตว์ตายลงไป ก็จะไม่มีการผิด เพราะไม่มี
เจตนาที่จะฆ่าให้ตาย.

นี่จะต้องรู้เรื่องที่มีคล้ายๆ กัน แต่มันไม่ใช่อย่างเดียวกัน : แมวจับ
หนูกินก็เป็นกิริยา; พระอรหันต์ทำอะไรลงไป ก็เป็นเพียงกิริยา; แต่ไม่ใช่
เหมือนกันเลย.

นี่ เรื่องเกี่ยวกับคนเราในระหว่างกลาง ที่ไม่ใช่แมว และไม่ใช่
พระอรหันต์ มันก็มีเรื่องที่เป็นเพียงกิริยา : วันหนึ่งๆ เรามีการทำอะไรๆ
ที่เป็นเพียงกิริยานี้มากมายเหลือเกิน เช่น ตื่นขึ้นมาอาบน้ำ ล้างหน้า ถูฟัน ทำอะไร
ไปตามเรื่อง เหล่านี้เป็นกิริยาทั้งนั้นไม่ได้เป็นกรรม แต่ว่ามันก็ไม่แปลก ไม่ค่อย
จะมีปัญหา.

มันจะมีปัญหาต่อเมื่อมีเรื่องที่สำคัญกว่านี้เกิดขึ้น เช่นว่าเราจะต้องกินยา
ถ่ายตัวพยาธิ : ถ้าเราทำไปด้วยเจตนาอันบริสุทธิ์ หรือเรียกว่าไม่มีเจตนาดีกว่า
การกินยาถ่ายตัวพยาธิตายนี้ ก็เป็นเพียงกิริยา ไม่เป็นกรรม. แต่ถ้าเรามีความ
โกรธแค้นในตัวพยาธิ ต้องการจะฆ่ามันเสีย แล้วก็กินยาถ่ายเข้าไป อย่างนั้นมันก็
เป็นกรรม คือการฆ่าสัตว์ หรือว่าเป็นกรรมชั่ว.

นี่แหละ แม้แต่ในเรื่องราวของชนธรรมาในประจำวันนี้ ก็ยังต้องระวัง เรื่องที่จะให้หลุดรอดไปจากกรรม : ถ้าเราจะเดินไปค้าๆ คินๆ มันก็ต้องเหยียบอะไรตาย; ถ้าเราไม่เข้าใจเราก็จะไม่กล้าเดินไปไหน; หรือว่าเราจะไม่กล้ากินยาถ่ายตัวพยาธิ หรือจะกระทำการรักษาโรคใดๆ ที่มันจะต้องทำให้สิ่งมีชีวิตตาย. หรือถ้าจะดูให้ละเอียดลงไปอีก ก็คล้ายๆ กับว่า เราหายใจเข้าไปครั้งหนึ่ง ก็มีพวกจุลินทรีย์ สิ่งมีชีวิตบางประเภทติดเข้าไป และไปตายในตัวเราอย่างนี้ ถ้าเราทำไปด้วยเจตนาจะฆ่ามัน เราก็ต้องเป็นบาป; ถ้าเป็นอย่างนี้แล้ว มันก็บาปอย่างเหลือประมาณ บาปอย่างถ่ายถอนกันไม่ไหวทีเดียว เพราะมันต้องหายใจอยู่ตลอดเวลา.

แต่เดี๋ยวนี้เราก็ไม่มีเจตนาที่จะฆ่าสัตว์เหล่านั้น ดังนั้น การทำให้สัตว์เหล่านั้นตายไป มันก็เป็นกริยาไปหมด ไม่เป็นผลบาป ไม่เป็นผลบุญ ไม่เป็นผลอะไร. นี่เป็นเรื่องกรรม เป็นข้อเท็จจริงเกี่ยวกับเรื่องกรรม ที่จะต้องรู้ว่า ถ้าทำลงไปด้วยเจตนาของบุคคลผู้รู้จักรู้จักรู้ชั่ว แล้วมันก็ต้องเป็นกรรมติดกรรมชั่ว.

กรรมชั่ว คือ ทำเมื่อฝืนความรู้สึกที่รู้อยู่ว่า นี่เป็นกรรมชั่ว. ถ้าเป็นกรรมดี มันก็ทำไปด้วยความรู้สึกว่ามันเป็นกรรมดี; ทำลงไปมันก็เป็นกรรมดี. แต่ถ้า **มันชั่วๆ ใดๆ กระโดดโลดเต้นอยู่อย่างนี้ มันก็ไม่ไหว** ในที่สุด จึงต้องการที่จะพ้นไปเสียจากสิ่งทั้งสองนี้ นี่จึงประเพณีพรหมจรรย์ในพระพุทธศาสนา ตามมัชฌิมาปฏิปทา หรืออัฐังคิกมรรค; ฉะนั้น หนทางนี้ไม่เรียกว่า ดี ไม่เรียกว่า ชั่ว; แต่จะเป็นไปเพื่ออยู่เหนือดีเหนือชั่ว. **ถูกแล้ว ตอนต้นๆ ก็คงจะเรียกหนทางนี้ว่าดี ว่าเป็นกุศลไปก่อน** แต่ว่าอย่าลืมว่าหนทางนี้ มันเป็นหนทางที่จะไปให้พ้นดีพ้นชั่ว.

สิ่งที่เรียกว่า **มัชฌิมาปฏิปทา** นั้น ถ้าเป็นอย่างชั้นต่ำ ก็เล็งเอาอัฐังคิกมรรค มีสัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปป์ สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต สัมมา-

อาชีโว สัมมวายาโม เป็นต้น นี่ก็เห็นได้ว่า เป็นไปในฝ่ายดี คือ การกระทำถูกใช้คำว่าสัมมาคือถูกต้อง. แต่พระพุทธเจ้าได้ตรัส มัชฌิมาปฏิปทาที่สูงไปกว่านั้น คือ อิทัปปัจจยตา - ความที่เมื่อสิ่งนี้ เป็นปัจจัย, สิ่งนี้ ๆ จึงเกิดขึ้น. นี่แหละ คือ มัชฌิมาปฏิปทา ที่แท้จริง หรือสูงสุด.

อิทัปปัจจยตา อยู่เหนือความเป็นของดีหรือความเป็นของชั่ว : ไม่เอียงไปทางไหนหมด คือไม่ได้ไม่เสีย ไม่ได้ไม่ชั่ว ไม่บุญไม่บาป ไม่สุขไม่ทุกข์ มันเป็นธรรมชาติบริสุทธิ์ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัย แต่ว่าพวกเราไม่ค่อยเคยได้ยินคำที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า **มัชฌิมาปฏิปทา คือ อิทัปปัจจยตา.**

ถ้าขยายความออกไปก็คือว่า **ปฏิจสุมุปาทนัณฺเฬละ คือมัชฌิมา-ปฏิปทา** : ให้อะไร เพราะว่าสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น, เพราะว่าสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น ตามสายแห่งปฏิจสุมุปาท; ไม่บัญญัติว่าดี ไม่บัญญัติว่าชั่ว มันก็เป็นมัชฌิมาปฏิปทา; ทำให้คนมีความรู้สึกคิดนึกในทางที่ไม่อยากดีไม่อยากชั่ว ไม่หลงเรื่องดีเรื่องชั่ว. นี่คือทางที่จะอยู่เหนือกรรม หรือจะสังกรรม ซึ่งจะได้พ้นกันต่อไปอีก พอให้เป็นที่น่าสนใจ.

เดี๋ยวนี้ต้องการจะพูดแต่เพียงว่า เรื่องกรรมมีอยู่ ๒ ชนิด สำหรับคนธรรมดาสามัญหรือปุถุชนนี้ ก็เป็นกรรมชั้นศีลธรรม; ถ้าเป็นเรื่องกรรมที่สูงขึ้นไปของพระอริยเจ้า มันก็เป็นสังจธรรม คือจะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว.

ถ้าเป็นศีลธรรม มันก็เรื่องดีเรื่องชั่ว หลีกชั่วเอาดีเข้าไว้เรื่อย มันก็เป็นศีลธรรม. แต่พอไปถึงขั้นสูง คือขั้นสังจธรรม มันบอกว่าไม่ไหวทั้งนั้น ไม่ไหวทั้งดีทั้งชั่ว ต้องการจะอยู่เหนือดีเหนือชั่ว จึงเกิดเป็นกรรมชนิดที่จะทำลายกรรมดีกรรมชั่วเสียให้หมดอำนาจ. นี่คือการบรรลุความสังกรรม อยู่เหนือกรรม

หมดเรื่องกรรมกันเสียที. บุคคลที่จะทำได้แบบนี้ มีแต่พระอรหันต์ประเภทเดียว. ที่ต่ำลงมา เช่นพระโสดาบัน เป็นต้น เป็นเพียงผู้กำลังจะเป็นอย่างนั้นเท่านั้น แต่ยัง
เป็นไม่ได้; คงเป็นได้แต่พระอรหันต์พวกเดียว ที่จะอยู่นอกกรรม.

เมื่อยังอยู่ใต้อำนาจของกรรม คืออำนาจความบีบคั้นของสติความชั่ว
แล้ว เรายังเป็นทุกข์ ดังนั้น **เมื่อยังไม่อยู่นอกกรรม ก็ยังไม่อยู่นอกทุกข์;
ยังไม่สิ้นกรรม ก็ยังไม่สิ้นทุกข์;** จึงต้องมีการกระทำชนิดที่เรียกว่า อยู่เหนือกรรม
หรือ สิ้นไปแห่งกรรม ไม่มีการกระทำอะไรที่จะเป็นกรรมอีกต่อไป เป็นเพียง
กิริยาเฉยๆ.

เอาละ ที่นี้จะไปพูดกันให้ละเอียด พูดไปโดยรายละเอียด เพื่อให้เข้าใจ
ในสิ่งที่เรียกว่า ความสิ้นกรรม.

ตัวอย่างของเรื่องนี้ ได้เคยนำมาพูดในครั้งที่แล้วมา เรื่อง พราหมณ์พาวรี
เป็นพราหมณ์มีชื่อเสียง ออกตั้งสำนักอยู่ที่ริมแม่น้ำ โคราวาริ ทุกคนเลื่อมใส
เป็นผู้. ที่นี้ ก็เกิดมีนักบวชที่อยู่ป่า ที่มีฉันทะใจอะไรเข้มแข็งคนหนึ่ง มา
เรียกร้องเอาทรัพย์จากพราหมณ์นี้ ถ้าไม่ให้ก็จะทำให้ศรัทธาแตกเป็นเสี่ยง คือศรัทธา
ระเบิด ด้วยฤทธิ์อำนาจของเขา. พราหมณ์พาวรีเดือดร้อนเป็นทุกข์ ไม่รู้ว่าจะทำ
อย่างไร แล้วก็มีคนเชื่อในฤทธิ์เดชของนักบวชคนที่มาจากป่า คือเป็นฤๅษีหรือโยคี
อะไรคนหนึ่ง ก็เลยต้องแสวงหาธรรมที่จะทำให้ไม่ต้องศรัทธาระเบิด ไม่ต้องให้
ศรัทธาแตกเป็นเสี่ยง ธรรมที่แสดงให้เห็นชัดว่า เราจะไม่ต้องถูกใครทำอันตรายเรา
ได้อีกต่อไป คือจะไม่ตายหรือไม่ถูกทำอันตรายอีกต่อไป; นี่เป็นเหตุให้ค้นหาที่พึ่ง
ก็ไปถามเทวดาองค์นั้นองค์นี้.

เทวดาองค์หนึ่งบอกว่า มีแต่พระพุทธรเจ้าองค์เดียวเท่านั้น ที่รู้ธรรมที่
ทำให้ศรัทธาไม่ต้องแตก แล้วพระพุทธรเจ้าท่านเป็นผู้ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่ง

กรรม : สัพพะกัมมิกะยัง ปัตโต - อิงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง.
 พราหมณ์พาวรีได้อินค่านี ก็เกิดสนใจในพระพุทธเจ้าผู้สิ้นกรรม; จึงได้ส่งลูกศิษย์
 ของตัวมาถามพระพุทธเจ้า จะเอาข้อความทั้งหมดให้ได้ จึงส่งมาถึง ๑๖ คน ให้
 ต่างคนต่างมาถามพระพุทธเจ้า เพื่อจะเอาความรู้เรื่องนี้. เรื่องโสฬสปัญหา มันก็
 เกิดขึ้นเพราะเหตุนี้ ล้วนแต่แสดงธรรมะในชั้นลึก ขึ้นอยู่เหนือกรรมทั้งนั้น.
 ขอให้ไปพิจารณาว่า ธรรมะที่แสดงไว้ในโสฬสปัญหานี้ เป็นเรื่องเหนือกรรม
 ทั้งนั้น ไม่ใช่เรื่องศีลธรรม นี่เป็นตัวอย่างที่เราจะต้องเข้าใจว่า เรื่องเหนือกรรมนี้
 มันอยู่ในระดับไหน.

เรื่องมันจะต้องผูกกันต่อไป ว่ามันมีอะไรบ้างที่เป็นกฎของกรรม กัน
 เสียก่อน. คำว่ากฎในที่นี้ จะต้องครอบคลุมไปหมดทุกชนิดของกรรม จึงจะเรียกว่า
 “กฎแห่งกรรม” ได้.

เท่าที่สำรวจดูแล้ว ในพระคัมภีร์ เห็นมีอยู่ว่าสูตรที่ชื่อว่า นิพเพธิกสูตรนี้
 เป็นสูตรที่เหมาะสมที่สุด ที่จะแสดงกฎแห่งกรรมทั้งปวง. “นิพเพธิกสูตร”
 มันก็เป็นชื่อที่ดีมากอยู่แล้ว คือกล่าวถึงสิ่งที่จะเป็นเครื่องทำลาย คือเหมือนกับ
 ตอกลิ่ม เข้าไปทำลายสิ่งทั้งหลายให้แตกกระจายไป. สูตรนี้ได้กล่าวเรื่องกรรม
 ไว้ในลักษณะที่เป็นกฎเกณฑ์ที่ดีที่สุด แต่มิได้กล่าวไว้เฉพาะเรื่องกรรมเรื่องเดียว;
 กล่าวเรื่องอื่นๆ อีกด้วย; หากแต่ว่าเรื่องกรรมนี้ กล่าวไว้สมบูรณ์ที่สุด.

เอาตามหัวข้อย่อๆ ก่อนว่า ในสูตรนี้ เริ่มขึ้นก็แสดงลักษณะแห่งกรรม
 หรือกรรมลักษณะ ว่ากรรมนั้นคืออะไร? มีคำระบุไว้ชัดว่า “กรรมคือการกระทำที่ทำ
 ไปด้วยเจตนาทางทวารทั้ง ๓ คือ กาย วาจา ใจ”; สำคัญอยู่ที่ว่าทำด้วยเจตนา.

เจตนา^{๕๓}นั้น คือความตั้งใจอย่างรุนแรง. ความรุนแรง^{๕๔}นี้ต้องมาจากกิเลส
สรุปอยู่ที่อวิชชา. เพราะมันไม่รู้ว่าจะอะไรเป็นอะไร มันจึงมีเจตนาไปตามอำนาจ
ของกิเลส หรืออวิชชา แล้วก็ทำไปทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ทางใจบ้าง เป็น ๓
ทางด้วยกัน สรุปเป็นคำนิยามสั้น ๆ ว่า การกระทำด้วยเจตนา ทางกายทวาร
วจีทวาร มโนทวาร ^{๕๕}นโลกรรม.

หัวข้อต่อไปมีว่า อะไรเป็นนิทานสัมภาระแห่งกรรม คือเป็นแดนเกิด
^{๕๖}ขันแห่งกรรม? คำอธิบายมีอยู่แล้วในสูตรนั้น ว่าผัสสะ. ผัสสะคือการกระทบทางตา
ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย ทางใจ. ^{๕๗}นี้เป็นนิทานสัมภาระ เป็นแดน
เกิดแห่งกรรม.

ท่านต้องสังเกตดู ให้เข้าใจว่าผัสสะ เป็นแดนเกิดแห่งกรรมได้อย่างไร?
เรื่องผัสสะโดยละเอียด ก็ได้เคยอธิบายมาแล้ว; ในวันนี้จะได้พูดกันแต่ใจความ
สั้น ๆ ว่าการกระทบทางอายตนะ เช่นการที่ตากระทบรูป เป็นต้น ในตอนนั้นเรียกว่า
ปฏิสมผัส - การสัมผัสด้วยการกระทบกระทั่งของอายตนะ, เท่านั้น ยังไม่เกี่ยวกับ
อวิชชาหรือกิเลส.

ตัวอย่าง เรานั่งอยู่ที่นี้ เหลือบตาไปมันก็เห็นภาพ. นี่เรียกว่าภาพข้างนอก
กับตาข้างในนี้ กระทบกันเป็นปฏิสมผัส. และในขณะแห่งสัมผัส^{๕๘}นี้ ถ้าว่ามันเป็น
ไปในทางที่มีอวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย มันก็กลายเป็น**อวิชชาสัมผัส** คือเกิด
ความหวัง เกิดความสงสัย เกิดอะไรขึ้นมา เพื่อจะได้ เพื่อจะเอา เพื่อจะอะไร
อย่างใดอย่างหนึ่ง ในสิ่งนั้น อย่างนี้เป็นอวิชชาสัมผัส คือสัมผัสสิ่งนอกตัว ด้วย
อำนาจของอวิชชา. ^{๕๙}นี้ไม่ใช่ปฏิสมผัส เพราะมันมีอวิชชาเข้าไปเจือเสียแล้ว
จึงเรียกว่า อวิชชาสัมผัส; เรียกชื่ออีกชื่อหนึ่งว่า **อวิชชนะสัมผัส**; คือสัมผัส
สักว่าชื่อ : **ของไม่ต้องสัมผัสกัน แต่มันกลับมีการสัมผัสอย่างยิ่ง**; คืออวิชชา

เข้าไปเกี่ยวข้องแล้วรู้สึกว่ามันเป็นอะไร แล้วก็ยึดหรือยึดมั่น แล้วก็ทำไปตามความยึดมั่นนั้น นั่นคืออวิชชาสัมผัส.

ตัวอย่างในการเห็นรูป ก็คือว่ามันไม่เห็นเฉยๆ เสียแล้ว : มันไปมีความหมายอะไรอย่างใดอย่างหนึ่งเข้ามา เช่นว่า สวยหรือไม่สวย น่ารักหรือไม่น่ารัก แล้วก็ตรงกับกิเลส ก็เกิดความต้องการ.

การเกิดความต้องการ นี้ เป็นกรรมแล้ว ก็เป็นมโนกรรมแล้ว. ผัสสะนี้เป็นเหตุให้เกิดกรรมแล้ว คือมโนกรรม. ที่นี้ มโนกรรม มักจะไม่หยุดอยู่เพียงแค่มโนกรรม มันก็ออกมาทางปากเป็นวจีกรรมบ้าง; ทางการกระทำทางกายเป็นกายกรรมบ้าง; นี่มันก็เป็นครบทั้ง ๓ ทวาร คือ ใจ วาจา แล้วก็กาย. นี่แหละผัสสะเป็นแดนเกิด หรือนิทานสัมภาระแห่งกรรม อย่างนี้เอง.

ดังนั้นเมื่อถามว่า **อะไรเป็นแดนเกิดแห่งกรรม ?** คำตอบมีสั้น ๆ ว่า **ผัสสะ** : ทุกคราวที่มีผัสสะ จะมีกรรม; ทุกคราวที่มีผัสสะนั้นแหละจะต้องมีเรื่องที่เกี่ยวข้องกับกรรม; ถ้าไม่มีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง มันเป็นกิริยาไป. ถ้ามีกิเลสเข้ามาเกี่ยวข้อง มันก็เป็นกรรม ทางกาย ทางวาจา ทางใจ; แล้วมันจะเป็นดีหรือเป็นชั่ว ตามที่มันชอบปฏิบัติกันนั่นเอง. ถ้ามันทำให้ผู้อื่นหรือตัวเองเดือดร้อน เราเรียกว่า **กรรมชั่ว**. ถ้าไม่ทำตนเองและผู้อื่นให้เดือดร้อน ก็เรียกว่า **กรรมดี**. แต่ทั้งกรรมดีกรรมชั่ว มันก็เป็นกรรมด้วยกัน; แล้วกรรมทุกชนิดต้องมาจากผัสสะ.

ที่นี้ มีหัวข้อต่อไปว่า **เวมัตตาของกรรม**. เวมัตตา นี้แปลว่ามาตรฐานที่ต่าง ๆ กัน. เวมัตตา คือมาตรการหรือมาตรฐานของกรรมที่เป็นต่าง ๆ กันนั้นคืออะไร? คำอธิบายมีแล้วในสูตรนั้น ว่าถ้าถือเอาผลในทางโลกในทางที่

มนุษย์จะพึงรู้จัก ก็ว่า กรรมมีความต่าง ๆ กัน ตามผลที่มันทำให้มนุษย์เกิดขึ้นใหม่ในทางวิญญาน ในลักษณะอย่างไร.

นี่ก็แสดงว่า กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรกก็มี, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานก็มี, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเปรตก็มี, แล้วกรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์ก็มี, แล้วกรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดาก็มี; ระบุไว้เป็น ๕ ชั้นด้วยกัน. อย่างเลวที่สุดคือเกิดเป็นสัตว์นรก, สูงขึ้นมาเป็นเดรัจฉาน เป็นเปรต เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา ตามลำดับ.

ข้อที่ว่ากรรมทำให้เกิดต่าง ๆ กันนี้ บพพอกก็เล็งถึงว่าเกิดใหม่ก็เกิดต่อตายแล้ว เข้าใจแล้วไปเกิด อย่างนี้ก็มี. เขาก็มีความเชื่อของเขาว่า ตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์นรกบ้าง, ตายแล้วไปเกิดเป็นสัตว์เดรัจฉานบ้าง, ตายแล้วไปเกิดเป็นเปรตบ้าง, เป็นมนุษย์บ้าง, เป็นเทวดานานาชนิดบ้าง; แต่ว่าการเกิดใหม่ในภาษา อธิปปัจจยตา นั้น ไม่ต้องรอต่อตายแล้ว : **ทันเดียววัน มันก็เกิดได้.** เรื่องนี้ได้อธิบายไว้แล้วในการบรรยายเรื่องปฏิจาสัมปาท คือเรื่อง อธิปปัจจยตา ครั้งแรกๆ.

เกิดนี้ คือการเกิดแห่งจิตใจ มันเกิดได้ทันทีและเดี๋ยวนี้; คือถัดมาจากผัสสะนั่นเอง : มีผัสสะชนิดที่ประกอบด้วยอวิชชาที่โชน จะมีการเกิดทันที. เช่นว่าตากระทบรูปแล้วมีอวิชชาเข้าไปเกี่ยวข้อง มันก็ยึดเป็นตน ในรูปนั้น. ทันทีความยินดีนี้ มันก็ก่อให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า ตัณหา : เวทนาให้เกิดตัณหา. มีความอยากเกิดขึ้น มันก็มีจิตที่รู้สึกอยากนั้นแหละเป็นตัว “**ผู้อยาก**”; แล้วก็เกิดอุปาทานว่า “**เรา**” : เราอยากได้นั้น เราอยากได้นั้น, เราได้นั้นแล้ว เราได้นี้แล้ว. เกิดอุปาทานอย่างนี้เรียกว่า “**เกิด**” คือ “**คน**” นั้นมันเกิด.

ถ้าหากว่า ในเรื่องการเห็นรูปครั้งนี้ มันได้ทำให้เขาเกิดความร้อใจเหลือประมาณ **เขาก็เกิดเป็นสัตว์นรกแล้ว**; ในเวลานาทีเดียวสองนาที่เท่านั้น คนนั้นเกิดเป็นสัตว์นรกแล้ว.

ถ้าว่าในการเห็นรูปนั้น มันได้ทำให้คนนั้นเฝ้าอย่างคักคานทีเดียว ก็แปลว่า **คนนั้นได้เกิดเป็นสัตว์ไตรจันแล้ว** : สัตว์ไตรจัน เป็นคำพูดที่หมายถึงความเฝ้า.

ถ้าว่าการเห็นรูปในครั้งนี้ ได้ทำให้เขาเกิดความอยาก ความหิวต่อสิ่งนั้นเหลือประมาณ **นี่เขาก็เกิดเป็นเปรตแล้ว** ในเวลาถัดมาเพียงนาทีเดียวสองนาที่.

หรือว่ามันทำให้เขาพยายามที่จะเอาให้ได้ ด้วยเรี่ยวด้วยแรงของมนุษย์ ด้วยเหี้ยด้วยไคลอย่างนี้ **เขาก็เกิดเป็นมนุษย์แล้ว**, ก็คือเป็น “คน” นั่นเอง.

หรือว่าถ้ามันโชคดี ประจวบเหมาะอย่างไรก็ตาม; เพราะว่าเขาเป็นคนโชคดีบังเอิญประจวบเหมาะทำให้เขาได้เอื้อมรื้อยทางเหนือหนึ่งอย่างออกอย่างใจ เนื่องในการเห็นรูปนั้น **เขาก็เกิดเป็นเทวดาชั้นกามาวจรแล้ว**.

หรือถ้าสูงไปกว่านั้น เขาใช้การเห็นรูปนั้นเป็นอารมณ์ของการเจริญสมณะภาวนาอะไร ในทำนองที่ไม่เป็นเรื่องของกามารมณ์ นี่เขาก็เกิดเป็นเทวดาชั้นรูปาวจรบ้าง, ชั้นอรูปาวจรบ้าง; เป็นลำดับไปตามแต่กรณี.

นี่แหละคือกรรม มันมีอยู่หลายชนิด : มันมีมาตรการเป็นชั้นๆ ไปว่า กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์ไตรจัน, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเปรต, กรรมที่ทำให้เกิดเป็นมนุษย์, แล้วก็กรรมที่ทำให้เกิดเป็นเทวดา;

มีอยู่ ๕ อย่างเท่านั้น. แต่ว่าแต่ละอย่าง ๆ นั้น มันมีแจกชอยไปได้อีกมาก โดยเฉพาะเทวดามีหลายสิบชนิด หลายร้อยชนิด; ฉะนั้นเมื่อจะจัดลำดับกรรม โดยเอาผลของมันเป็นหลักแล้ว ก็กล่าวอย่างนี้.

นี่แหละตามที่เกิดเมื่อไร? บางคนว่าต่อตายแล้ว. แต่คำสอนที่ปรากฏอยู่ในสูตรพวก อิทัปปัจจยตา ล้วนแต่แสดงว่าเกิดที่นี่และเดี๋ยวนี้.

คำว่า “เกิด” นั่นคือเกิดแห่งอุปาทานว่า “ตัวกู” ว่า “ของกู”. เพราะฉะนั้น ความหมายของคำว่า “ทิวฐธรรม” กับคำว่า “สัมปรายะ” มันจึงต่างกัน. ในภาษาที่เขาใช้พูดกัน มีคำอยู่ ๓ คำ : ทิวฐธรรม, อุปปัชชะ, และอุปปริยายะ; แยกคำแปลออกเป็น ๓ อย่างว่า **ทันที ทันตาเห็น ในชาติทันตาเห็น**, น้อย่างหนึ่ง; **แล้วก็ในชาติถัดไปอย่างหนึ่ง**; **แล้วก็ในชาติหลังๆ ไปอีกอย่างหนึ่ง**. พวกที่ถือว่าเกิดต่อตายแล้ว มันก็เอาไว้ต่อตายแล้ว; ส่วนพวกที่ถือตามเรื่อง อิทัปปัจจยตา เขาเอาไว้**ทันที เดียวนี้ ทั้ง ๓ อย่าง**, ดังที่กล่าวแล้วข้างบน.

ทิวฐธรรม คือทันทันที่ได้มีการกระทบทางอายตนะ. **ถ้าอุปปัชชะ** หรืออุปปัชเช ก็ต่อมากับบางขณะจิตหรือหลายขณะจิต. **ถ้าอุปปริยายะ**, ในบาลีเรียกอย่างนี้, แต่ที่ชาวบ้านทั่วไปเรียกว่า สัมปรายะ, นี่มันก็หมายถึงว่า**มันนานต่อไปอีกหน่อย**; คือนานต่อไปอีกจากสองอย่างข้างต้นนั้น. นี่เรื่องกรรมให้ผลเป็นลำดับอย่างนี้ แล้วก็ในเวลาอย่างนี้. รวมเป็น ๒ ความหมาย : พวกที่**ถือเอาเนื้อตัวร่างกายเป็นหลัก** ก็ต้องเป็นเรื่องต่อตายแล้ว; ส่วนพวกที่**ถือเอาจิตใจเป็นหลัก** มันก็ล้วนแต่**ที่นี่ และเดี๋ยวนี้**; เพราะจิตมันเกิดเร็วกว่ากาย อย่างที่จะเปรียบเทียบไม่ได้.

ฉะนั้น ไปคิดดูเอาเองก็แล้วกัน ว่าการเกิด ๒ อย่างนั้น อย่างไหนมันน่ากลัวกว่า : คิดอย่างไหนหรือเชื่ออย่างไหน มันน่ากลัวกว่า หรือมีประโยชน์กว่า,

หรือว่าอาจจะแก้ไขให้เป็นประโยชน์ได้มากกว่า? ถ้าถือเอาตามหลัก อิทัปปัจจยตา จะต้องถือว่า **ทั้งและเดี๋ยวนี้** ทั้งนั้น ที่มันน่ากลัวกว่า, จริงกว่า, ใช้เป็นประโยชน์ได้มากกว่า.

ความเป็นนรก เป็นไตรภพ เป็นเปรต เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา นั้น จะเกิดขึ้นที่นี้และเดี๋ยวนี้ **คือทุกครั้งที่มีการกระทำกรรม.** การกระทำกรรมก็มีทุกครั้งที่มีการสัมผัสด้วยอวิชชา คือผัสสะที่สัมผัสทางตา ทางหู เป็นต้นด้วยอวิชชา. ผัสสะนั้นจะทำให้เกิดกรรม แล้วก็เกิดมีผลอย่างใดอย่างหนึ่งใน ๕ อย่างนั้น. แต่ถ้าผัสสะนั้นไม่ประกอบด้วยอวิชชา มันกลายเป็นกิริยาเท่านั้น. นี้เรียกว่า เวมัตตา ของกรรม ๕ ประการ. เวมัตตา นี้แปลเป็นไทยก็ยาก; ถ้าแปลตามตัวหนังสือก็แปลว่า **สมาตราที่ต่าง ๆ กันของกรรม.**

ที่นี้ หัวข้อต่อไปมีว่า **กัมมวิบาก** - วิบากแห่งกรรม แจกเป็น ๓ อย่างตามเวลาที่มันให้ผลอย่างที่ว่ามาแล้ว : (๑) ให้ผลในภพชาตินี้คือทันควัน; (๒) ให้ผลในอุปัชชะคือในเวลาถัดไป; (๓) ให้ผลเป็นอุปปริยายะ คือต่อ ๆ ไปอีก.

ที่จริงอาจจะเอาเกณฑ์ให้ผลอย่างอื่นมาเป็นหลักก็ได้ แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงแสดงด้วยเกณฑ์อย่างอื่น; ทรงแสดงด้วยเวลาที่มันให้ผล. วิบาก แปลว่าให้ผล. วิบากมันให้ผลไม่เหมือนกัน : ทันควันบ้าง, ต่อมาบ้าง, ต่อมาอีกบ้าง, นี้คือวิบาก. กัมมวิบากมีอยู่ ๓ ชนิดอย่างนี้.

แต่มันมีหลักที่ต้องสนใจอย่างหนึ่งว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้ว่า **เขาประกอบกรรมในอตฺตภาพโต กรรมย่อมให้ผลในอตฺตภาพนั้น; กรรมให้ผลในอตฺตภาพโต เขาย่อมเสวยผลกรรมในอตฺตภาพนั้น.** นี่แปลว่าได้วิบากในอตฺตภาพนั้น แต่ว่าในอตฺตภาพนั้น มันยังแตกต่างไปว่า **ทันควันบ้าง ในเวลาต่อมาบ้าง ในเวลาถัดต่อมาอีกบ้าง.**

นี่ถ้าถือตามหลัก อิทัปปัจจยตา ก็มีอยู่ที่นี้และเที่ยงหนึ่งนั้น : การให้ผล
ของกรรมจะให้ผลในอรรถภาพที่มันกระทำความกรรม แล้วมันจะเสวยผลของกรรมใน
อรรถภาพที่กระทำความกรรม หมายความว่า **มันมีผัสสะในอรรถภาพนั้น** ในร่างกายนี้
มันก็เป็นกรรมชนในอรรถภาพนั้น แล้วมันก็ให้ผลในอรรถภาพนั้น แล้วเสวย
ผลกรรมในอรรถภาพนั้น แต่ว่าเป็นอย่างชนิดทันควันบ้าง เป็นอย่างชนิดถัดมาบ้าง
เป็นอย่างชนิดถัดมาอีกบ้าง ทั้ง ๓ อย่างนี้ ล้วนแต่ในอรรถภาพนั้น. นี่ตาม
กฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา.

แต่ว่าความเชื่อของคนทั่วไป เขาไม่ใช่ว่าอย่างนั้น. เขาว่าตายเข้าโลงแล้ว
จึงจะไปเกิดอย่างนั้นอย่างนี้. ใต้อย่างนั้นอย่างนี้ เป็นหลัก. นั้นมันก็อีกเรื่องหนึ่ง
ของคนจำพวกหนึ่ง **ซึ่งเชื่อลัทธิกรรมอย่างศีลธรรม** แล้วตามความเชื่อที่มีมา
แต่กาลก่อนพุทธกาล ซึ่งในพระบาลีก็มีกล่าวเหมือนกัน; และพระพุทธรูปเจ้าก็กล่าว
สอนกรรมในลักษณะศีลธรรมอย่างนั้นด้วยเหมือนกัน; แต่ไม่ใช่เป็นเรื่องสำคัญ
ไม่ใช่เป็นเรื่องหัวใจของพระพุทธศาสนา.

ถ้าเป็นเรื่องหัวใจของพุทธศาสนา คือโดยหลักแห่ง อิทัปปัจจยตา แล้ว
จะตรัสเหมือนอย่างทีกล่าวแล้วข้างบนนี้หนึ่งนั้น. รายละเอียดก็เคยพูดกันทีหนึ่งแล้ว
คือข้อที่ว่ามันมีผัสสะในอรรถภาพใด มันจะมีกรรมในอรรถภาพนั้น; มีกรรมใน
อรรถภาพใด มันจะให้ผลกรรมในอรรถภาพนั้น; ครั้นให้ผลกรรมในอรรถภาพนั้น
มันจะเสวยผลกรรมในอรรถภาพนั้น เป็นสัตว์นรกบ้าง เปรตบ้าง เปรมบ้าง
มนุษย์บ้าง เทวดาบ้าง และในอรรถภาพนั้นอย่างทันควันบ้าง ระยะต่อมาอีกชนิดหนึ่ง
บ้าง ระยะต่อมาอีกนานบ้าง แต่ก็โดยอรรถภาพนั้น ในอรรถภาพนั้น. นี่คือ
เรื่องกัมมวิบากตามสูตรนี้ ซึ่งถือกฎเกณฑ์แห่ง อิทัปปัจจยตา เป็นหลัก.

ที่นี้ หัวข้อสุดท้ายก็คือ **กัมมะนิ โรธะ**; กัมมะนิ โรธะ-ความคับแค้นแห่งกรรม.

ความคับแค้นแห่งกรรมคืออะไร? **ความคับแค้นแห่งกรรม คือผัสสะนิ โรธะ**.
ผัสสะหรือสัมผัสดับ กรรมก็ดับ. เรื่องผัสสะนี้แล้งถึงผัสสะที่ประกอบด้วยอวิชชา
นี้ขอให้เข้าใจไว้ให้ดีๆ ว่า ผัสสะที่จะเป็นเรื่องกรรมนั้นไม่ใช่กิริยาเฉยๆ ต้องเป็น
ผัสสะที่ประกอบอยู่ด้วยอวิชชา.

สิ่งที่ต้องสังเกตให้มากเป็นพิเศษคือคำว่า **กัมมะนิ โรธะ, พระพุทธเจ้า**
ตรัสว่า คือผัสสะนิ โรธะ - ความคับแค้นแห่งผัสสะ. ไม่ได้ตรัสว่า คับแค้นแห่งหา
หรือคับแค้นแห่งอวิชชา; นี่มันแปลกอย่างนี้, ถ้าทุกขนิโรธ ก็หมายถึงดับทุกข์ดับกิเลส
แต่พอถึงที่กัมมะนิโรธ กลายเป็นดับผัสสะ ก็หมายความว่า อย่าให้ผัสสะชนิดนี้เกิด
ขึ้นมาได้ คือผัสสะที่เจืออยู่ด้วยอวิชชา. ถ้าผัสสะอย่างนี้เกิด กรรมก็ย่อมเกิด;
ถ้าผัสสะอย่างนี้ดับ กรรมก็ย่อมดับ.

พุทธให้ละเอียดให้แคบเข้ากว่า **เมื่อตากระทบรูป เป็นผัสสะแล้ว ให้วิขา**
วังเข้ามา ให้สติวังเข้ามา; อย่าให้อวิชชามีโอกาส อย่างนี้กรรมจะดับ. ดังนั้น
จึงตรัสว่าความคับแค้นแห่งกรรม คือความคับแค้นแห่งผัสสะ.

ความคับแค้นแห่งผัสสะนี้มีผลมาก คือดับกาม, **กามนิ โรธ** ก็คือความ
คับแค้นแห่งผัสสะ; **เวทนานิ โรธ** - การคับแค้นแห่งเวทนา ก็คือการคับแค้นแห่งผัสสะ;
สัญญา นิโรธ - การคับแค้นแห่งสัญญา ก็คือผัสสะนิโรธ คือการคับแค้นแห่งผัสสะ; ในที่นี้
กัมมนิ โรธ ก็คือคับแค้นแห่งผัสสะ.

บางคนจะฟังไม่ถูกหรือเลื่อน ก็จะพุดย้อนกลับมาว่า **ความคับแค้น**
ผัสสะนี้ คือคับแค้นแห่งกาม คับแค้นแห่งเวทนา คับแค้นแห่งสัญญา และ คับแค้นแห่งกรรม
ทุกอย่างๆ ก็คือ คับแค้นแห่งปัญจูปาทานกัณฑ์. มันไม่เกิดปัญจูปาทานกัณฑ์ขึ้นมาใน

โอกาสใดได้ ถ้ามันมีการดับแห่งผัสสะ คือผัสสะไม่ถูกเกี่ยวข้องกับตัวอวิชชา แล้วมันดับไป.

ดับแห่งผัสสะ คือดับแห่งกรรม. ใครไม่อยากให้มีกรรม ไม่ให้เกิดกรรม
อยากให้ดับกรรมเสียทันควันละก็ **จงดับที่ผัสสะ : อย่าให้อวิชชาทำให้เกิด
เป็นอวิชชาสัมผัส :** ไม่เกิดเวทนาที่มาจากอวิชชาสัมผัส แล้วย่อมไม่เกิดตัณหา
ไม่เกิดอุปาทาน ไม่เกิดภพ ไม่เกิดชาติ. นั่นคือไม่เกิดเป็นอะไรหมด.

นี่พระพุทธเจ้าท่านแสดงอย่าง **วิธีของวิทยาศาสตร์แท้** แล้วแสดงชัดเจน
เจาะจงในลักษณะที่แคบที่สุด คือระดับขั้นที่สุด ให้มันชัดลงไปที่ผัสสะ. ในสูตรนี้
แปลกก็ตรงที่ว่า ท่านระบุลงไปที่ผัสสะ เพราะว่าในสูตรทั้งหลายโดยมากจะระบุไปที่
เวทนา. เวทนานั้นเป็นตัวการเป็นตัวเรื่อง ที่จะทำให้เกิดกิเลสตัณหา เกิดภพ
เกิดชาติ; ส่วนใน**นิพเพธิกสูตร**นี้ ขยับขึ้นไปอีกขั้นหนึ่งคือถึงผัสสะเลย : **ให้
ระงับที่ผัสสะ** คืออย่าให้อวิชชาสัมผัสเกิด; ก็ว่าเมื่อกระทบทางตา ทางหู เป็นต้น
อย่าให้อวิชชาเข้ามาเกี่ยวข้องกับตัว. นั่นคือผัสสะไม่เกิด.

ผัสสะ หรือ เวทนา นี่โดยพฤตินัยมันเหมือนกัน เพราะว่าถ้าเกิดผัสสะแล้ว
มันหนีไม่พ้น มันต้องเกิดเวทนา. หรือถ้าพูดว่าเวทนา มันก็เหมือนกันอีก เพราะ
เวทนามันไม่มาจากอื่น มันย่อมมาจากผัสสะ. ฉะนั้นในบางคราวหรือที่เจาะจงชัดๆ
อย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านทรงระบุไปที่ผัสสะ; แต่ในที่ทั่วไปทรงระบุไปที่เวทนา.

ถ้าลงได้เกิดเวทนา สุข ทุกข์ อทุกขมสุข โดยปราศจากสติแล้ว มันก็เป็น
อันแน่นอนว่า มันจะต้องเกิดตัณหาอุปาทาน.

ทีนี้ ถ้าจะเขยิบเข้าไปให้มันใกล้เข้ามาอีก คือให้มันใกล้ทันต่อเข้ามาอีก
ก็ระบุไปที่ผัสสะ : **ผัสสนิโรธ คือกัมมนิโรธ.** นี่ช่วยจำไว้ตรงนี้; เตียวจะพูด
เรื่องสังกรรมอย่างไรต่อไป.

ท่านทั้งหลายก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่า อัญมัญจิกมรรคนั้นคืออะไร คือ
สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปโป สัมมาวาจา สัมมากัมมันโต ฯลฯ อะไรนี่ นี่เรียกว่า
อัญมัญจิกมรรค. ในที่นี้พระพุทธเจ้าตรัสอัญมัญจิกมรรคในฐานะเป็นปฏิบัติเพื่อ
ความดับแห่งกรรม.

อัฐจิกิภรรรคเข้ามาที่ไหนเมื่อไรแล้ว มันจะเป็นการตบักิเลสทั้งนั้น
 เพราะมันมีสัสมาทิจุเป็นตัวยาอยู่นั่น เป็นตัวยัญญา เป็นตัวยาอยู่ทีนั่น
 เพราะฉะนั้น จึงตบอวิชาอยู่เรื่อยไป ฉะนั้น อัฐจิกิภรรรคเข้ามาเมื่อไร
 ก็เลศก็บ่อนแตกเมื่อนั้น ทุกทีไป ทกกรณีไป ทกเรื่องราวไป.

ที่นี้ อริโย อญฺชังคโก มกฺโก นี้ ก็ทราบกันดีอยู่แล้วว่า เป็นทางไป
นิพพาน. อริยอญฺชังคกมรรค เป็นทางไปสู่นิพพาน. นิพพาน คือดับหมด

ของกิเลส ของทุกข์ ของวิญญูสงสาร ของกรรม ของอะไรหมด; อัญรู้งคิกมรรค
เป็นทางไปนิพพาน มันจึงมีอำนาจไพศาลอย่างนี้.

ที่นี้ เราจะดูไปในแง่ที่ว่าเราจะเข้าใจความสันกรรม.

ถ้าดูแต่เพียงนิพเพริกสูตรนี้ มันก็ง่ายสบายเลย ไม่ต้องมีเรื่องที่จะต้อง
พูดกันมาก : **ปฏิบัติอยู่ในอัญรู้งคิกมรรค มันก็ดับตัณหา และดับกรรม.**
พยายามตั้งตนอยู่ในอัญรู้งคิกมรรคเท่านั้นเอง มันจะเป็นการเดินทางไปนิพพาน
มันก็จะดับกรรม ดับตัณหา ดับทุกข์ ดับอะไรแล้วแต่ที่จะต้องดับ. สิ่งที่จะต้องดับ
ทั้งหลายจะดับหมดในเมื่อคนนั้นเดินอยู่ในอริยอัญรู้งคิกมรรค. นั่นแหละคือการ
ทำเพื่อสันกรรมแล้ว มันสันกรรมกันอยู่ที่ตรงนั้น; มันง่าย ๆ อย่างนี้.

พระอรหันต์ทั้งหลาย รวมทั้งพระพุทธเจ้าด้วย **ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไป**
แห่งกรรมทั้งปวง เพราะว่าได้เดินหรือปฏิบัติในอัญรู้งคิกมรรคสิ้นสุดแล้ว ถึงที่สุดแล้ว.
นี่เรื่องสันกรรมมันอยู่ที่ตรงนี้. ถ้ายังต้องไปตี ไปชว่ ไปนรก ไปสวรรค์ อยู่那儿
ยังเป็นเรื่องที่เป็นไปตามกรรม และยังประกอบอยู่ด้วยอวิชชา.

ข้อนี้ ขอให้จำไว้เป็นหลักกว้าง ๆ ว่า อัญรู้งคิกมรรค หรือมรรคมีองค์ ๘
คือความเข้าใจชอบ หรือถูกต้อง, ความปรารถนาใฝ่ฝันชอบ หรือถูกต้อง,
การพูดจาชอบ หรือถูกต้อง, การทำกรงานชอบ หรือถูกต้อง, การเลี้ยงชีวิตชอบ
หรือเลี้ยงชีวิตถูกต้อง, มีวายามะ ความพากเพียรชอบ หรือถูกต้อง, มีสติระลึกรู้
ในใจชอบ หรือถูกต้อง, มีสมาธิชอบ หรือถูกต้อง, เหล่านี้เป็นความชอบ หรือ
ความถูกต้อง อยู่ ๘ ประการนี้เรื่อยไป มันเลยมีอำนาจมาก มีกำลังมาก ทำให้
อวิชชาสัมผัสเกิดไม่ได้.

ถ้าท่านผู้ใดดำเนินอยู่ในความถูกต้อง ๘ ประการนี้แล้ว ไม่มีข้อไหนที่ตรงไหนที่จะให้เกิดวิฆาตสัมพัทธ์ได้ นี่จะเป็นเหตุให้กรรมเก่าสิ้นไป กรรมใหม่ก็ไม่เกิดขึ้น เดียวเราจะพูดกันบ้างถึงเรื่องกรรมเก่ากรรมใหม่ แต่ในที่นี้จะพูดรวมกันว่ากรรมทั้งหลายนี้มันจะสิ้นไปที่ตรงนี้ : **สิ้นไปเพราะความที่เราเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ๘ ประการ.**

เมื่อเรามีการเป็นอยู่อย่างถูกต้อง ๘ ประการนี้ มันจะไม่เกิดกรรมใหม่ขึ้นมาได้ แล้วกรรมเก่าก็จะสิ้นไป. ถ้าเรามีอัญชุกิกรมรรคชั่วขณะ มันก็สิ้นไปชั่วขณะ; ถ้าเรามีอัญชุกิกรมรรคตลอดกาล มันก็สิ้นไปตลอดกาล. **เดี๋ยวนี้ เรามักจะมีอัญชุกิกรมรรคกันแต่เพียงชั่วขณะๆ บางทีจะไม่ถึงครึ่งชั่วโมงกระมัง?**

นี่กล่าวได้ว่า ถ้ามีอัญชุกิกรมรรคที่ไหน เมื่อไร มันจะมีการไม่เกิดแห่งกรรมใหม่และมีการระงับอยู่แห่งกรรมเก่าตลอดเวลาเท่านั้น.

อย่าลืมเรื่องครั้งที่แล้วมา ที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นหลักสัมมาทิฐิ ว่าเมื่อจะดับจิต เมื่อจะตาย สัมมาทิฐิเป็นเรื่องสำคัญที่สุด ถ้าเวลาอื่นมันผลออกไปบ้างก็ขออย่าผลอเมื่อจะตาย เมื่อจะดับจิต นี่หมายถึงดับจิตเข้าโลง. แต่ถ้าว่าจะไปหมายถึงดับจิตอย่างชั่วขณะ คือความเปลี่ยนแปลงแห่งเรื่องที่มีมันเกิดขึ้นทางตา ทางหู ฯลฯ นี่ก็ให้มันดับลงไปด้วยสัมมาทิฐิ เช่นว่าคราวนี้เกิดเรื่องทางตา ยุ่งยากลำบากแล้วมันจะดับจะสิ้นสุดลง **ก็ให้มันดับลงด้วยเรามีวิชชา มีความรู้ มีสัมมาทิฐิ** เกี่ยวกับเรื่องตานี้ ถ้าอย่างนี้มีหวังที่จะดีขึ้น ดีขึ้น ในทางที่จะดับกิเลส หรือดับทุกข์.

พูดให้สั้นอีกทีหนึ่งว่า ถ้ามันเกิดเรื่องอะไรขึ้นก็ตาม ในชีวิตของเราชั่วขณะหนึ่งๆ แล้ว ก็ขอให้เรื่องมันจบลงด้วยความฉลาด. มันเกิดเรื่องอะไรขึ้น

ในชีวิตของเราเนี่ย วันหนึ่งไม่รู้กี่ครั้งก็ตามใจมันเถอะ แต่ให้เรื่องทุกอย่างมันจบลง ด้วยความฉลาด หรือสอนให้เราฉลาด ให้เราได้สัมมาทิฐิไว้ทุกทีไป นี่ก็เรียกว่า ตบจิตด้วยสัมมาทิฐิ.

ทีนี้พอเกิดเรื่องใหม่ ทางหู ทางจมูก ฯลฯ ทางอะไรก็สุดแท้ มันจะเกิดขึ้น เป็นไปในทางดีขึ้น คือว่าเกิดทุกข์ไม่ได้.

ขอให้เข้าใจคำว่าสัมมาทิฐิไว้อย่างนี้ เพราะเป็นตัวนำทั้งหมดของ อัญชungskัมมรอก มันมานำหน้า มันเป็นตัวทำหน้าที่ออกหน้า หรือเป็นตัวสำคัญ; ส่วนตัวอื่นๆ เน้น เป็นกำลังบ้าง เป็นตัวสนับสนุนบ้าง เป็นอุปกรณ์บ้าง อะไรบ้าง หน้าที่โดยตรงที่จะตบอะไรนี้ มันอยู่ที่สัมมาทิฐิ.

อัญชungskัมมรอก มีความสำคัญอยู่ที่สัมมาทิฐิ ในฐานะเป็นตัวนำหน้า นอกนั้นเป็นบริวาร แต่ว่าถ้ามีแต่หัวหน้า แล้วไม่มีบริวาร มันก็ทำอะไรไม่ได้ เหมือนกัน มันต้องพร้อมกันหมด หัวหน้าคนหนึ่ง แล้วก็บริวารหลายๆ สาขารวมกันแล้ว มันก็ทำอะไรได้.

สรุปกฎแห่งกรรม มีอยู่สั้น ๆ อย่างนี้ว่า :—

กัมมลักษณะ หรือลักษณะแห่งกรรมนั้น คือการกระทำด้วยเจตนา ทางกาย ทางวาจา ทางใจ.

นิทานสัมภาระแห่งกรรม แทนเกิดแห่งกรรมนั้น ก็คือผัสสะที่ประกอบ ด้วยอวิชชา.

กัมมเวมัตตา มาตรการหรือมาตรฐานต่างๆ ของกรรมนั้น ก็คือกรรมที่ทำให้เกิดเป็นสัตว์นรก เสรจจาน เปรต มนุษย์ เทวดา รวม ๕ ชั้น.

กัมมวิบาก คือผลกรรมนั้น แบ่งตามที่ว่า มันให้ผลทันควัน มันให้ผลในระยะถัดมา มันให้ผลในระยะถัดมาอีก.

กัมมนิโรธ ก็คือผัสสะนิโรธ ความดับแห่งผัสสะ นั่นแหละคือความดับแห่งกรรม.

กัมมนิโรธคามินีปฏิปทา คือมัชฌิมาปฏิปทา หรือ อิทัปปัจจยตา ในชั้นสูงสุด; และในชั้นทั่วไปคืออริยอัฏฐังคิกมรรค : มีความเป็นอยู่ถูกต้อง ๘ ประการ.

นี่คือกฎแห่งกรรมตามที่ตรัสไว้ในบาลีนิพเพธิกสูตร อังคุตรนิกาย ฉักกนิบาต สูตรที่ ๙ แห่งมหาวรรค. นี่มันยุ่ง มันดีแต่สำหรับคนที่รู้บาลี มีพระไตรปิฎกก็เป็นประโยชน์; แต่สำหรับชาวบ้านก็รู้ไว้ว่า พระพุทธเจ้าตรัสไว้แบบนี้.

ที่นี้ ในเรื่องกัมมนิโรธ คือดับเสียซึ่งกรรมนี้ มันยังมีข้อที่อธิบายได้อีกที่แปลกไปจากสูตรนี้ หมายความว่าสูตรนี้ระบุอัฏฐังคิกมรรค เป็นเครื่องดับกรรมหรือทำความสิ้นไปแห่งกรรม แต่ในสูตรอื่น ไประบุธรรมะชื่ออื่น : ในสังยุตตนิกายมหาวรรค ทรงระบุ โพชฌงค์ ๗ ประการ ว่าเป็นเครื่องสิ้นไปแห่งกรรม.

รายละเอียดของสูตรนี้ ก็ไม่ค้านอะไรกับสูตรที่แล้วมา. ในสูตรนี้ ตรัสโพชฌงค์ ๗ ประการ ว่าเป็นปฏิปทาที่เป็นไปเพื่อความสิ้นไปแห่งทุกข์. อย่างนี้ทุกคนได้ยินได้ฟังอยู่ทั่วไปแล้ว; ถ้าเป็นพุทธบริษัท เกษศึกษา เกษพึงเทศน์

จะได้ยินว่าโพชฌงค์ ๗ ประการนั้น เป็นหนทางหรือเป็นปฏิบัติเพื่อจะดับเสียซึ่ง
ตัณหา ตับตบตะโกก็คือดับทุกข์.

ที่นี่ ถ้าว่าดับตัณหา หรือสันตตัณหา มันก็คือสันกรรม; สันกรรมคือ
สันทุกข์; สันทุกข์มาจากสันกรรม สันกรรมมาจากสัน ตัณหา นี่เนื้อเรื่องอย่าง
เดียวกันหมด; แต่ไปให้ชื่อธรรมที่จะดับตัณหาที่กรรมนี้เป็นโพชฌงค์ไป แทนที่
จะตรัสว่าเป็นอริยอัฏฐังคิกมรรค.

ที่นี่ ก็ดูที่โพชฌงค์ :-

โพชฌงค์ที่ ๑ ก็คือสติ มีสติ มันก็ไม่มีอวิชชาได้. ในที่ใดมีสติ
ในที่นั้นไม่มีอวิชชา; ในที่ใดมีสติ ในที่นั้นมีความรู้สึกตัวทั่วถึงรอบคอบอยู่. เมื่อ
มีสติโพชฌงค์ ก็คือสติเป็นข้อที่หนึ่งแล้ว มันก็ป้องกันอวิชชาเสียแล้ว ฉะนั้นการ
สัมผัสทางตา ทางหู ทางจมูก เป็นต้น ไม่มีทางที่จะเป็นอวิชชาสัมผัส เพราะมันมี
สติสัมผัสโพชฌงค์นั่นเอง.

สติสัมผัสโพชฌงค์ ก็ทำให้เกิด **ธัมมวิจยสัมผัสโพชฌงค์** คือรู้จักเลือก
รู้จักเห็น รู้จักแยกแยะ มันก็ทำถูกในการที่จะเลือกเอาว่าทางไหนอย่างไร เมื่อไร
ในวิธีใด ฉะนั้น ธัมมวิจยสัมผัสโพชฌงค์ มันก็ช่วยไม่ให้เกิดอวิชชาสัมผัส ไม่ให้เกิด
ผัสสะที่จะเป็นกรรม.

ธัมมวิจยสัมผัสโพชฌงค์ ก็ทำให้เกิด**วิริยสัมผัสโพชฌงค์** ทำให้เกิดความ
พากเพียร คือว่าเมื่อทำอย่างนี้ถูกต้องแล้ว ทำมันให้หนักขึ้น ทำให้แรงขึ้น ทำให้สุด
ความสามารถ นี่คือวิริยสัมผัสโพชฌงค์; อย่างนี้อวิชชามันก็ถอยกรูดลงไปเลย ยิ่งไกล
ออกไปต่อการที่จะทำให้เกิดขึ้น.

วิริยสัมโพชฌงค์ทำให้เกิด**ปีติสัมโพชฌงค์** คือพอใจ เป็นสุขอยู่ด้วย การกระทำอย่าง^{นี้} ฉะนั้น เรื่อง^{นี้}ไม่ใช่เรื่องน่าเศร้า หรือว่าเรื่องน่าเบื่อหน่าย แต่เป็นเรื่องชวนให้สนุก ชวนให้เป็นสุข เพราะอำนาจของปีติสัมโพชฌงค์ : คนเรา พอเรารู้สึกว่า เราทำได้สำเร็จแล้ว เราก็ปีติทั้งนั้นแหละ. ที่นั่นมันไม่ใช่ปีติเฉย ๆ มันเป็นปีติที่เพิ่มกำลังใจ กำลังแรงอะไรให้มันมากขึ้น นี่มันก็เป็นการที่ขจัดอวิชชา ให้อ้อยห่างออกไปอีก เกิดยากขึ้นไปอีก.

ปีติสัมโพชฌงค์ทำให้เกิด**ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์** คือมันสงบราบลงไป มันเข้ารูปเข้ารอย เข้าเรื่องเข้าราว มันก็ไม่เอะอะตึงตัง มันสงบราบลงไป หมายความว่ามันก้าวหน้า คือความถูกต้องเรื่องราวมันมีแน่นอนเพิ่มขึ้น เมื่อมัน ร่าเริงแล้วมันยากที่จะฟูหรือจะพลุ่งขึ้นมา ปีติสัมโพชฌงค์ทำให้เกิดปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ คือสงบราบลงไป.

ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ทำให้เกิด**สมาธิสัมโพชฌงค์** คือมีความแน่วแน่มั่นแน่นเต็มทีจึงจึงขึ้นไปอีก.

สมาธิสัมโพชฌงค์ทำให้เกิด**อุเบกขาสัมโพชฌงค์** คือความเฉยอยู่ใน ลักษณะที่ถูกต้อง รอคอยเพียงเวลา เหมือนกับเรารอเวลาที่ผลไม้จะออกลูก หรือว่า เรารอเวลาน้ำที่ต้มอยู่บนไฟในภาชนะมันจะเดือด เพราะว่าเราจะไม่เอาภาชนะวางบนเตา ให้เดือดทันทีมันไม่ได้. เราต้มให้ถูกวิธี ถ้าถูกวิธีแล้วเราอนิดหน่อย น้ำนั้นก็เดือด. นี่ก็แปลว่าการใช้เวลานั้นมันถูกต้อง. ถ้าใช้เวลาไม่ถูกต้อง มันก็เลิกละเสียก่อน ; หรือว่ามันไม่รู้จักใช้เวลา.

การอยู่ด้วยอุเบกขา^{นี้} หมายความว่าทุกสิ่งถูกต้องแล้ว ที่^{นี้}อุเบกขามันให้ผลตามเวลาที่มันถึงเข้า เหมือนอย่างเราจะบ่มผลไม้ให้สุกให้กินได้^{นี้} เราต้อง

ใช้เวลา. เรื่องมรรคผลนี้ก็เหมือนกัน มันก็ต้องทำให้ถูกต้องทุกอย่าง แล้วก็
รอเวลา. นี่ครบ ๗ อย่างนี้ เรียกว่า สัมโพชฌงค์ เป็นหลักกลาง ๆ ใช้ได้ทั่วไปหมด
ไม่ว่าเรื่องอะไร. แต่ถ้าในเรื่องคัมภีร์ระดับกรรมนี้ ก็ต้องทำไปในทางที่จะ
คัมภีร์ระดับกรรม. เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าท่านจึงตรัสด้วยคำที่กำชับไว้ไม่ให้
เปลี่ยนแปลงได้ ว่าต้องเป็น**สัมโพชฌงค์**ชนิดที่เป็น**วิเวกนิสสิดิ** เป็นสัมโพชฌงค์
ที่อาศัยวิเวก, **วิราคนิสสิดิ** คืออาศัยวิระคะ, หรือ**นิโรธนิสสิดิ** เป็นโพชฌงค์
ที่อาศัยนิโรธ, หรือว่า**โอสถคัลปปริณามิ** เป็นโพชฌงค์ที่จะโน้มไปเพื่อความสลัด
เสียซึ่งกิเลสและความทุกข์นี้.

มันต้องเป็นโพชฌงค์ที่มุ่งหมายอย่างนี้ เพราะว่าหลักใจความเรื่อง
โพชฌงค์นี้เอาไปใช้ในการทำไร่ ทำนา ทำมาหากินก็ได้. แต่ว่าถ้าใช้เพื่อคัมภีร์
คัมภีร์เลสไปนิพพานแล้ว ก็ต้องให้มันถึงขนาดที่เรียกว่า **เนืองกันอยู่กับวิเวกะ วิระคะ**
นิโรธะ โอสถคัลปปริณามิ; จึงจะเรียกว่าเป็นโพชฌงค์ที่ใหญ่โต ที่ใหญ่หลวง
ที่ไพบูลย์ ที่หาประมาณมิได้ : โพชฌงค์นี้ทำให้สิ้นกรรม.

ยังมีตรัสไว้เป็นหลักต่อไปอีกว่า **ตณฺหา ปิยฺยติ** – เมื่อมีโพชฌงค์อย่างนี้
ตัณหาย่อมละไป; **ตณฺหาเย ปหานา กมฺมํ ปิยฺยติ** – เพราะตัณหาละไป กรรมย่อม
ละไป; **กมฺมสฺส ปหานา ทุกฺขํ ปิยฺยติ** – เพราะกรรมละไป ความทุกข์ย่อมละไป;
อิตฺติ โข อุกฺกามิ ตณฺหุภยยา กมฺมกฺขโย – ตุก่อนอุกคามิ! ด้วยเหตุดังนี้แล ความ
สิ้นไปแห่งกรรมย่อมมีเพราะความสิ้นไปแห่งตัณหา; **กมฺมกฺขยา ทุกฺขกฺขโย**
– **ความสิ้นไปแห่งความทุกข์** ย่อมมีเพราะ**ความสิ้นกรรม** ดังนี้.

นี่ถ้าไม่เคยศึกษา ก็จะเห็นว่าเป็นสองเรื่องสามเรื่อง เตี้ยวอย่างนั้น
เตี้ยวอย่างนี้ เช่นประเตี้ยวว่าอัฐังคิกรมรรคทำให้สิ้นกรรม, ประเตี้ยวว่า

โพชฌงค์ทำให้สังกรรม. นั้นมันเป็นเรื่องเรียกชื่อ แล้วก็มุ่งหมายในแง่ใดแง่หนึ่ง มุมใดมุมหนึ่ง แล้วก็เรียกชื่อนั้น ; แต่เนื้อแท้ของมันนั้นมันเป็นเรื่อง การกระทำอย่างเดียวกัน คือมีอะไรมาสกัดกันอวิชชาไม่ให้มาเกี่ยวข้อง ในเมื่อเรา จะเห็นรูปด้วยตา ฟังเสียงด้วยหู ตมกลิ่นด้วยจมูก รุสด้วยลิ้น สัมผัสผิวหนังด้วย ผิวกาย หรือกระทั่งคตินึกอารมณ์อะไรขึ้นมาในจิตในใจ.

นี่คือเรื่องสังกรรม เพราะสติปัญญาที่มหานท่งที่ ดำเนินอยู่ใน โพชฌงค์ก็คือดำเนินอยู่ในอวัฐฐกัมมรรค. ถ้าคนศึกษารมมะมาเต็มตัวแล้ว ก็ จะเห็นชัดโดยไม่ต้องมีใครอธิบาย. อวัฐฐกัมมรรคก็เล็งไปในทางที่จะพูดว่า มีอาการ ที่ถูกต้องๆ; โพชฌงค์ก็เล็งไปในข้อที่ว่า อาการที่ถูกต้องๆ นั้นมันมีความรู้ เนื่องกันอยู่เป็นลำดับๆ อย่างนี้; มันมีความถูกต้องอยู่ในความรู้ันั้น มันจึงจะเป็น โพชฌงค์ได้.

ที่นี้ อวัฐฐกัมมรรคนั้น อาจสรุปได้เป็น คีล สมภาติ ปัญญา. ก็คือ สมภาติ ปัญญา นั้นเองเป็นเครื่องทำความสิ้นไปแห่งกรรม. คีล สมภาติ ปัญญา นั้นอาจขยายออกไปเป็นรูปอื่น แบบอื่น ในรูปร่างอย่างอื่นได้อีก แต่มันก็ช่วยการ : ถือเอาอวัฐฐกัมมรรค หรือโพชฌงค์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นหลักก็พอแล้ว ก็จะนำไปสู่ ความสิ้นไปแห่งกรรม.

ที่นี้ ก็จะมาพูดกันถึงข้อที่พูดค้างไว้เมื่อตะกี้ว่า กรรมนั้นจะต้องสิ้นไปทั้ง กรรมเก่าและกรรมใหม่.

อะไรเป็นกรรมเก่า? อะไรเป็นกรรมใหม่? ก็มีพระพุทธภาษิตที่ตรัส ไว้ในพวกสังยุตตนิกาย ว่า จกฺขุ ภิกฺขเว ปุราณกมฺมํ - ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! ตำนานแหละเป็นกรรมเก่า, อภิสงฺขตํ - อันปัจจัยแต่งขึ้นเฉพาะแล้ว, อภิสณฺเฑยิตํ

- อันเป็นปัจจัยทำให้มันมีความรู้สึกเจตนา, เวทนีย - ปัจจัยทำให้มันรู้สึกเวทนาได้. หมายความว่ามันไม่ใช่ดวงตาเฉย ๆ เหมือนดวงตาที่เขาดึงจากคนนั้นไปใส่คนโน้นได้; มันไม่ใช่ดวงตาเฉย ๆ อย่างนั้น. แต่มันเป็นดวงตาที่ว่า มันสะดวกหรือพร้อมอยู่เสมอที่มันจะรู้สึกทางตา เพราะปัจจัยมันปรุงแต่งมาสำหรับให้ตานี้มันรู้สึกสัมผัส แล้วเป็นที่ที่จะให้วิชาเข้าไปผสมโรง แล้วก็สัมผัสด้วยวิชาทางตา. นี่คือการเป็นกรรมเก่า เหลืออยู่เป็นกรรมเก่า หรือเป็นผลของกรรมเก่า คือว่ามันมีอยู่ก่อน.

ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้จะถูกเรียกเป็นกรรมเก่าทั้งนั้น : จักษุ ภิกขเว ปุราณกมฺมํ....; โสตฺถ์ ปุราณกมฺมํ; มานํ ปุราณกมฺมํ....; ชิวหา ปุราณกมฺมา.....; กาโย ปุราณกมฺโม.....; มโน ปุราณกมฺโม อภิสงฺขโต อภิสณฺเจตยโต เวทนียो ทฺวจฺจทฺโธ. อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว ปุราณกมฺมํ. นี่คือการกรรมเก่า. ถ้าเราอย่ามี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ กันแล้ว มันก็ไม่มีเรื่อง. แต่บัดนี้มันมีเหตุปัจจัยอะไรที่ทำอยู่แล้ว ทำให้มันมีตารอคอยอยู่, ทำให้มันหูรอคอยอยู่, จมูก ลิ้น กาย ใจ นี่มันรอคอยอยู่, รอคอยอยู่ต่อการสัมผัส. พระพุทธเจ้า ตรัสเรียกว่า นี่เป็นกรรมเก่า.

ทุกคนมีกรรมเก่า กล่าวคือ มันมีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่คอยพร้อม อยู่เสมอที่จะทำเรื่องผัสสะ.

ที่นี้ กรรมใหม่. อะไรเล่ากรรมใหม่? ยํ โข ภิกขเว เอตฺรหิ กมฺมํ กโรติ กาเยน วาจาเยน มนสา; อิทํ วุจฺจติ ภิกขเว นวกมฺมํ. - “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลย่อมกระทำความชั่วกรรมด้วยกาย ด้วยวาจา ด้วยใจ ในกาลนี้; ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่เราเรียกว่า กรรมใหม่”. ก็หมายความว่าอะไรที่มัน งอกออกมาทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นั่นแหละคือกรรมใหม่.

เพราะเรามีตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจนี้ เราจึงมีการสัมผัสทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อวิชชาเข้าไปผสมโรง มันก็เกิดเวทนาที่มาจากอวิชชา ที่อยู่ใต้อำนาจของอวิชชา เกิดตัณหา เกิดอุปาทาน เกิดทุกข์.

กรรมนี้สมบูรณ์ที่สุดเมื่อเกิดอุปาทาน หมายความว่า เมื่อเรามีความรู้สึก เป็นตัวกูของกูอย่างใดแล้ว นั่นแหละจะเรียกว่ามีการกระทำทางใจหรือทางกายหรือ ทางวาจาลงไปแล้ว. นี่กรรมใหม่เกิดขึ้นมาหยกๆ แล้วก็สิ้นไปโดยสิ้นเรื่อง เพื่อ จะเปลี่ยนไปเกิดกรรมอย่างอื่นต่อไป.

การดับแห่งกรรมอย่างนี้ มันชั่วคราว ไม่ได้หมายความว่า ดับเชื้อแห่ง กรรม แล้วกรรมจะไม่ใช่กรรมขึ้นมาอีก มันเพียงแต่เปลี่ยนกรรม : เปลี่ยนกรรม เป็นทางตาบ้าง ทางหูบ้าง ทางจมูกบ้าง ฯลฯ นี่เราเปลี่ยนกรรมกันอยู่ตลอดเวลา กรรมใหม่จึงมีอยู่ตลอดเวลา : อยู่บนบ่อเก่าคือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ อยู่ ที่ตรงนั้นแหละ.

ที่นี้ **ความดับแห่งกรรม เป็นอย่างไรเล่า? โย โข ภิกขเว กายกมฺม - วจีกมฺม - มโนกมฺมสฺส นิโรธา วิมุตฺติํ หุสฺสตี; อयํ วุจฺจติ ภิกขเว กมฺมนิโรธो.**
- “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! บุคคลย่อมถูกต้องซึ่งวิมุตติ เพราะการดับไปแห่งกายกรรม วจกรรม มโนกรรม. ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่แหละเราเรียกว่า ความดับแห่งกรรม”.
นี่คือความดับแห่งกรรม. ถ้าดับไปแห่งกายกรรม วจกรรม มโนกรรม ทั้ง ๓ นี้แล้ว จิตจะถูกต้อนต่อวิมุตติ คือว่างกรรม; จะเป็นชั่วคราวก็ตาม เต็ดขาดก็ตาม มันมีลักษณะอย่างนี้ ถ้าดับชั่วคราวมันก็ว่างชั่วคราว ถ้าเด็ดขาดมันก็ไม่มีการกระทำอีก.

ที่นี้ข้อที่ว่า กัมมณีโรธคามินีปฏิบัติ - ข้อปฏิบัติให้ถึงซึ่งความดับแห่งกรรมเป็นอย่างไรเล่า? อยเมว อริโย อญฺจุจฺจิกโก มคฺโค; เสยฺยธัมมํ สมฺมาทิจฺฉิ สมฺมาสงฺกปฺโป สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมณฺโต สมฺมาอาชีโว สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ; อโย วุจฺจติ ภิกฺขเว กมฺมณีโรธคามินี ปฏิปทา. แปลว่า “ข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงซึ่งความดับแห่งกรรมนั้น คือมรรคประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐนี้เอง, ได้แก่ สมฺมาทิจฺฉิ สมฺมาสงฺกปฺปะ สมฺมาวาจา สมฺมากมฺมณฺตะ สมฺมาอาชีวะ สมฺมาวายาโม สมฺมาสติ สมฺมาสมาธิ; ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! นี่คือข้อปฏิบัติที่ทำให้ถึงซึ่งความดับไปแห่งกรรม”.

แล้วมีข้อที่ตรัสกำกับกับพวกเราว่า อิติ โข ภิกฺขเว เทสิตฺตํ โว มया ปุรณกมฺมํ - “ตูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ด้วยข้อความอย่างนี้แล เป็นอันว่าเราแสดงกรรมเก่าแก่พวกเธอแล้ว”; เทสิตฺตํ นวกมฺมํ - “เราแสดงกรรมใหม่แก่พวกเธอแล้ว”; เทสิตฺตํ กมฺมณีโรธ - “เราแสดงความดับแห่งกรรมแก่พวกเธอแล้ว”; เทสิตฺตา กมฺมณีโรธคามินี ปฏิปทา - “เราแสดงปฏิบัติเพื่อความดับแห่งกรรมแก่พวกเธอแล้ว”.

ที่นี้ก็มีตรัสว่า “นั่นโคณไม้! นั่นตังถัด! พวกเธอจงประกอบความเพียร เพื่อความสิ้นไปแห่งกรรม”.

แล้วก็มีตรัสเป็นพิเศษอีกว่า “เรื่องเรารู้เอง มิได้ฟังมาแต่ผู้อื่น”. เรื่องกฎเกณฑ์แห่งกรรมอย่างนี้ พระพุทธเจ้าท่านตรัสยืนยันว่า เป็นเรื่องที่ท่านรู้เอง ไม่ได้เล่าเรียนมาจากใคร.

เมื่อเป็นดังนี้ก็แปลว่า เรื่องกรรมเก่า กรรมใหม่ นี้ มันแปลกจากที่เราเคยได้ยินได้ฟัง. ที่เราเคยได้ยินได้ฟังกัน นั้นมันเป็นการพูดอย่างที่เขาพูดกันอยู่.

มันเป็นการพูดอย่างศีลธรรม พูดอย่างบรมโอรสาห์พูด : พูดอย่างมีตัวมีตน มีกรรมใหม่กรรมเก่า ข้ามภพข้ามชาติ เข้าโลงไปแล้วยังติดตามไปอีก อะไรทำนองนี้.

แต่ถ้าพูดอย่าง อิทัปปัจจยตา ตามแบบของพระพุทธเจ้า เป็นหลักธรรมที่เป็นหัวใจของพุทธศาสนา แล้ว กี่ว่า กรรมเก่านี้ คือตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ รอคอยอยู่ตลอดเวลา. ที่นี้ พอมันเคลื่อนไหวไปในทางที่มีอวิชชาเข้ามาประกอบด้วย แล้ว มันเป็นกรรมใหม่ เป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ แล้วมันอยู่ที่นี้ ใกล้ๆ ที่ตรงนี้ แล้วก็มากมายเหลือเกิน ตูจะมากมายหมยหมยไปหมด.

เราจะต้งตั้งตัวให้ถูก ดำรงตัวอยู่ให้ถูก แล้วกรรมเหล่านั้นเกิดไม่ได้ ทำอะไรเราไม่ได้. ตั้งตัวให้ถูกคือมีมัจฉิมาปฏิบัติ หรือว่าอริยอฏฐังคิกมรรค คือความถูกต้อง ๘ ประการนั้น.

แม้ว่าจะมีสูตรอื่นที่แสดงกรรมเก่ากรรมใหม่ ข้อความมันก็ยังเหมือนๆ กันนั้นแหละ เช่นว่ามีสูตรหนึ่ง ตรัสว่า : “นาย ภิกขเว กาโย ตุมหากิ - ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! กายนี้ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย; นابی อญฺเณสํ - กายนี้ไม่ใช่ของคนแม่เหล่านี้อีก; ปุราณมิตํ ภิกขเว กมฺมํ - ตุก่อนภิกษุทั้งหลาย! กายนี้แหละคือกรรมเก่า, อภิสงฺขติ - อันปัจจัยปรุงแต่งแล้ว, อภิสยฺเจตยติ - อันปัจจัยทำให้มันนึกคิดได้แล้ว, เวทนิยํ - อันปัจจัยทำให้มันรู้สึกเวทนาได้; ทฏฺฐพฺพํ - ควرتที่พวกเธอทั้งหลายจะมองเห็น”.

ในที่นี้พระพุทธเจ้าท่านทรงชี้ว่า กรรมเก่านี้ คือกายนี้; กายนี้ก็เป็นที่รวมแห่งตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ; นี่คือกรรมเก่า. เรื่องนี้ก็มาในสังยุตตนิกาย ขัณขกัณฐกสูตรที่แล้ว. แต่ในสูตรนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสพิเศษออกไปหน่อยหนึ่งว่า “กายคือกรรมเก่านี้ ไม่ใช่ของเธอ แล้วก็ไม่ใช่ของคนแม่เหล่านี้อีก”.

ถ้าร่างกายนี้เป็นของเรา มันก็มีตัวตนเป็นของเรา; นั่นเป็นเรื่องอวิชา เป็นเรื่องสัตสัททิกฐิ. แล้วก็ไม่ใช่ของคนอื่น เพราะมันไม่มีคนอื่นอยู่นั้นแหละ. ไม่มีทั้งตนเอง ไม่มีทั้งคนอื่น เพราะว่ามีเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยา ปฏิจสมุปบาท. เท่าที่พระสวดเมื่อตะกัณนี้เพียง ๑๑ ข้อ ก็ออกชื่อ อิทัปปัจจยา ตั้ง ๒๒ หน.

อิทัปปัจจยา นั้นแหละ คือตัวที่ถูกสมมติว่า เป็นตัว “เธอ” บ้าง เป็นตัว “ผู้อื่น” บ้าง. ที่ตรัสว่าไม่ใช่ของเธอ ไม่ใช่ของผู้อื่นนั้น เพราะมันเป็นเพียงธรรมชาติ คือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยา เป็นไปอย่างนั้น; มันเกิดมาตามกฎของ อิทัปปัจจยา ที่ว่า : อวิชาให้เกิดสังขาร; สังขารให้เกิดวิญญาณ; วิญญาณให้เกิดนามรูป; นามรูปให้เกิดสพายตนะ; สพายตนะให้เกิดผัสสะ; ผัสสะให้เกิดเวทนา; ฯลฯ อะไรนี้ นี่ก็เคยฟังกันอยู่แล้ว หรือไม่เคยฟังก็ไปหาอ่านได้ง่าย; นั่นคือกระแสแห่ง อิทัปปัจจยา.

เพราะฉะนั้น เมื่อกล่าวโดยหลักธรรมที่เป็นขั้นบันได ที่เป็นสัจธรรมแล้ว จึงกล่าวไปในทำนองว่า **ไม่มีบุคคลใดที่ทำการ และ ไม่มีบุคคลใดที่เสวยผลของกรรม.** นี่ฟังให้ดีๆ จะฟังไม่ถูก; คือกำลังพูดว่า การทำกรรมมีแล้ว แต่ไม่มีผู้ทำการ; การเสวยผลของกรรมก็มีแล้ว แต่ไม่มีผู้เสวยผลของกรรม : เพราะว่ามันมีแต่กระแสของ อิทัปปัจจยา.

กายกับใจ และสิ่งที่ประกอบอยู่ที่กายกับใจ มันทำไปตามกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยา; เพราะฉะนั้น จะไม่เรียกว่า บุคคลใดกระทำ; จะไม่เรียกว่า นาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. กระทำ. แต่ถ้าพูดตามภาษาชาวบ้านก็ต้องพูดว่า คนนั้นคนนั้นกระทำ เป็นหญิง เป็นชาย เป็นนาย ก. นาย ข. นาย ค. นาย ง. เป็นผู้ทำการ เป็นผู้เสวยผลของกรรม.

ที่นี่ ถ้าใครถามว่า ใครทำกรรม? ใครเสวยผลของกรรม? ก็บอกว่า ไม่มี. ถ้าเขาจะถามต่อไปอีกว่า ถ้าอย่างนั้นก็ไม่มีการทำกรรม ไม่มีการเสวยผลของกรรมซี? ก็บอกว่า มี! มีการทำกรรม มีการเสวยผลของกรรม แต่บุคคลผู้ทำกรรมผู้เสวยกรรมนั้นไม่มี; คือตัวที่เรียกว่าบุคคลนั้น มันมิได้มีอยู่จริง มันเป็นเพียงกายใจ : มันคิดว่ามันเป็นตัวฉันผู้ทำกรรม. **ถ้ายังขึ้นหลงอยู่อย่างนี้ จะมีทำกรรมเรื่อย จะไม่พ้นจากกรรมได้ เพราะเป็นมิจฉาทิฎฐิ.**

ฉะนั้น จะต้องหมกความคิดความหลงว่า “เรา” ว่า “ฉัน” เป็นผู้ทำกรรมเสียก่อน จึงจะเป็นสัมมาทิฎฐิขึ้นมา. เรียกว่าตลอดเวลาทีเดียว ที่ไม่มีบุคคลมีแต่ อิทัปปัจจยตา. นี่ถ้าจะพูดว่าการที่พวกคุณแมกันที่นี่ มาจากที่ต่างๆ มากันที่นี่, นี่ไม่มีบุคคลมา, **ไม่มี ใครมา, มีแต่ อิทัปปัจจยตา มา;** เดียวกันได้หัวเราะกันใหญ่.

ทุกคนนี้ ไม่ใช่คน เป็นเพียงกระแสแห่ง อิทัปปัจจยตา : มันผลัดไต่กันมาในชั่ววินาที. ร่างกายจิตใจอะไร มันก็ทำให้มา. การมามี, แต่บุคคลผู้มาไม่มี ทำนองอย่างนี้.

การเข้าใจข้อเท็จจริงลึกลงไปถึงขนาดนี้ จะนำไปสู่ความรู้เรื่องความสิ้นไปแห่งกรรม : ต้องไม่มีตัวตน มันจึงจะไม่มีการกระทำความกรรม. ถ้ามีตัวตน มันมีการกระทำความกรรมอยู่เรื่อยไป. จะต้องมองให้เห็น พยายามมองให้เห็น ว่ามัน**ไม่มี ส่วนใดที่เป็นสัตว์เป็นบุคคล.** แต่เรามันรู้สึกไปเองว่า เราเป็นสัตว์ เราเป็นบุคคล. จะทำอย่างไรได้ เราต้องผูกไปตามความรู้สึก; คนอื่นก็เหมือนกัน, เพราะฉะนั้น จึงมีสิ่งมีกฐันมา ที่จะได้แข่งขันแย่งชิงกัน จนเป็นปฏิจลสัมปบาทแห่งการทะเลาะวิวาทขึ้นมาได้ ด้วยเหตุนี้.

เอาละ ที่นี้จะยกตัวอย่างว่า แม้ในครั้งพุทธกาล พระพุทธเจ้าท่านยังมีพระชนม์ชีพอยู่ ท่านสอนเอง เรื่องอนัตตา : รูป อนัตตา, เวทนา อนัตตา, ฯลฯ รูปไม่ใช่ตน, เวทนาไม่ใช่ตน, สัญญาไม่ใช่ตน, สังขารไม่ใช่ตน, วิญญาณไม่ใช่ตน; สอนอยู่อย่างนี้. ภิกษุองค์หนึ่งฟังอยู่ตลอดเวลา แต่พอจบเรื่องในที่ที่สุด เขาได้ความรู้หรือเกิดความรู้ขึ้นมาว่า “เอ้า! พวกเราโง่! รูปเป็นอนัตตา ฯลฯ วิญญาณเป็นอนัตตา ชั้น ๕ เป็นอนัตตา; แต่แล้วไ้กรรมที่อนัตตากระทำนั้น มันมาได้แก่เราที่ไม่ได้กระทำ, แก่อกตาทที่ไม่ได้กระทำ”.

นี่มันสับสน กรรมที่อนัตตากระทำ ไปผูกมัดตาที่เป็นเจ้าของกรรมก็ได้. นี่เพราะมันผูกกันคนละที : เมื่อฟังนั้น ฟังว่าเป็นอนัตตาหมด อนัตตาทำกรรม; แต่พอผลกรรมเกิดขึ้น มันเจ็บมันปวด หรือมันสุขมันทุกข์ แก่ไอ้ตัวนี้ แก่ตัวอิตตานี้. นี่เป็นเรื่องเข้าใจยากอย่างนี้.

นี่มันเป็นเรื่องเล่นตลกเกี่ยวกับเรื่องอนัตตา เพราะว่าอนัตตานี้ เป็นแค่เพียงการได้ยินได้ฟังว่าอนัตตา; ส่วนอนัตตานี้เป็นความรู้สึกในใจจริงๆ มันเลยเล่นตลกกัน ในเมื่อเอามาเกี่ยวข้องกันด้วยการทำกรรม หรือการได้รับผลของกรรม. เพราะว่าเรามีอิตตาอยู่เรื่อย เขาไม่ยอมปล่อยอิตตา เขาจะต้องยึดอะไรอยู่อย่างหนึ่งเรื่อย.

ที่อาตมาได้ประสบมาด้วยตนเอง : เมื่อเรามีการสอนเรื่องว่า ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น ให้ปล่อยวางสิ่งทั้งปวงเสียโดยความเป็นของไม่ควรยึดมั่นถือมั่น พอพูดจบแล้ว ก็มีคนถามขึ้นทันทีว่า ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะให้ยึดอะไรต่อไป? ไม่ยึดมั่นถือมั่นแล้ว จะให้ยึดอะไรต่อไป? มันยังมีปัญหาเหลืออยู่อย่างนี้. ให้ปล่อยหมดทุกอย่าง แล้วจะยังมาถามว่า เอ๊ะ! ถ้าอย่างนั้นจะยึดอะไรเล่า? นี่เพราะว่า จิตที่คิดว่า จะยึดมั่นถือมั่นตามความรู้สึกเคยชินนั้นจะเหลืออยู่เสมอ.

มันต้องศึกษาเจาะจงกันลงไปในข้อที่ว่า ความยึดมั่นถือมั่นนั้น มันเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ? ทำให้รู้สึกตัวทุกข์ตัวสุขขึ้นมาได้อย่างไร ? จินรู้ว่ามันเป็นวิชชาทั้งนั้นเลย ; แล้ววิชชาที่ไม่ใช่ของจริง แต่มันทำให้เกิดความรู้สึกในใจขึ้นมาได้ว่าอย่างนั้นจริง ๆ.

นี่เรื่องกรรมมันพาดพิงมาถึงสิ่งที่เรียกว่าอนัตตา เพราะว่าสิ่งที่เรียกว่ากรรมนั้นเป็นเพียงกฎของอนัตตา หรือ อิทัปปัจจยตา ; เป็นไปตามกฎของอิทัปปัจจยตา แต่เราไม่รู้สึกลักษณะนั้น เราจะรู้สึกว่าเป็นเรื่องของ “เรา” เสมอ.

มันต้องปลุกปล้ำกันไปเถอะ กว่าจะรู้จักว่า อันนี้ ทั้งหมดนี้ ชีวิตนี้เป็นเพียง อิทัปปัจจยตา : ไม่ใช่ตัวกู ไม่ใช่ของกู. ถ้ายังเป็นตัวกูของกู ก็ต้องทนทำกรรม รับกรรม ผลดีผลชั่วไปเรื่อย ๆ เสียร่องให้ที เสียหัวเราะที เสียร่องให้ที เสียหัวเราะที เรื่อยไปเถอะ.

ถ้ายังมีตัวมัน มันก็ต้องรู้สึกที่เรากำลังเป็นไปตามกรรมดีกรรมชั่ว แล้วต่างคนก็ต่างชวนหากรรมดีละกรรมชั่ว แต่ทีนี้เมื่อยึดมั่นกรรมดีแล้ว มันก็มีความหนักไปตามแบบกรรมดี มีความวิตกกังวลไปตามแบบกรรมดี แม้จะโลกก็โลกอย่างดี โกรธก็โกรธอย่างดี อะไร ๆ ก็ล้วนแต่อย่างดี มันก็มีความทุกข์ไปตามแบบคนดี จนกว่าจะเบื่อ.

พอเบื่อก็จะหันไปหากรรมชนิดที่เป็นสังขารธรรม คือที่จะทำความสังขารกรรม เพราะฉะนั้นตั้งแต่เราเกิดมาจนบัดนี้ เราอาจจะไม่มีแววในเรื่องสังขารกรรมหรืออยู่เหนือกรรม : เรายังอยากดี อยากดีไม่มีที่สิ้นสุด ต้องการจะสร้างสิ่งที่ดี ๆ กันไม่มีที่สิ้นสุด แล้วก็มีความสุขอย่างไม่รู้ตัว.

เพราะฉะนั้น **กรรมนี้มีประโยชน์ที่จะช่วยให้ไม่เป็นทุกข์** : อย่างน้อยเราก็เชื่อพระพุทธเจ้ากัน ในข้อที่ว่า อย่าไปยึดมั่นถือมั่นมัน; หรือว่าอย่าไปยึดมั่นให้มันมากนัก ขอให้อาศัยไปที่ก่อน อย่าไปยึดมั่นถือมั่นมันนัก ประวิงเวลาไปก่อน จนกว่าวันหนึ่งมันจะมองเห็นตัวเองว่า **ไม่น่ายึดมั่นถือมั่นแม้แต่ชีวิตนี้**.

แม้แต่ชีวิตนี้ หรือสิ่งที่เฝ้าอยู่กับชีวิตนี้ ไม่น่ายึดมั่นถือมั่น เพราะว่ายึดมั่นถือมั่นที่ไรเป็นทุกข์ที่นั่น ทันทันเลย เป็นไปตามกฎของกรรมที่ว่ามาแล้วว่า **ยึดมั่นถือมั่นแล้วมันจะเป็นทุกข์ทันที**. ผัสสะเข้ามาทางตา ถ้าเกิดความรู้สึกดีก็เป็นที่ทุกข์จากทางตา; ผัสสะเข้ามาทางหู ถ้าเกิดความรู้สึกดี ก็เป็นที่ทุกข์จากทางหู; ฯลฯ มันทุกข์ได้ทุก ๆ อย่างนะ ตามกฎเกณฑ์ของ อิทัปปัจจยตา ที่จะเกิดความทุกข์.

ที่นี้สมมติว่า ถ้าโชคดี มีบุญญาบารมี รู้จักสังเกต ในเวลาอันไม่นานนักก็จะรู้ว่า โอ! ถ้าไม่ต้องยึดมั่นมันก็ยังได้ แล้วยังดีกว่า ฉะนั้น เราอยู่ในโลกนี้โดยไม่ต้องยึดมั่นถือมั่นมันก็จะดีกว่า ไม่ใช่ที่เราจะไม่ทำอะไรกันไม่มีอะไรใช้ เราคงจะทำอะไรได้ตามเค็ม แต่เราไม่เป็นทุกข์.

เราไม่ได้มีเงินไว้สำหรับเป็นทุกข์; เราไม่ได้มีเกียรติยศชื่อเสียงไว้สำหรับเป็นทุกข์; ฉะนั้น เราต้องจัดการกันให้ดี ให้ถูกต้อง เกี่ยวกับทรัพย์สินเกียรติยศ ชื่อเสียง เงินทองข้าวของ คืออย่ายึดมั่นถือมั่น มันแหละจะไม่เกิดกรรม : จะไม่เกิดมโนกรรมชนิดใดชนิดหนึ่งขึ้นมา เพราะไม่มีความยึดมั่นถือมั่น.

ถ้ายึดมั่นถือมั่น เดียวก็คิดลัทธิโมย น้อยางเลวที่สุด; หรือว่ายึดมั่นถือมั่นแล้ว แม้จะหาได้มาโดยสุจริต มันก็เอามาสำหรับวิตกกังวล หรือเอามาสำหรับทำให้เห็นแก่ตัวมากขึ้น มันจะเป็นทุกข์อย่างนี้.

ที่ศึกษาเรื่องไม่ยึดมั่นถือมั่น ก็เพื่อให้กรรมเป็นไปไม่ได้ เพื่อไม่ให้กรรมบีบคั้น หรือขบถเราได้ เรียกว่ารู้เรื่องการสังกรรม; รู้เรื่องกรรมที่จะทำความสิ้นแห่งกรรม นี่เป็นคำสรุป.

นี้ขอให้ทุกคนจำไว้ว่า **มันมี ๓ กรรม.** พุทธสรุปเสียใหม่ว่ามี ๓ กรรม : กรรมชั่ว, กรรมดี, แล้วกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี. นี่ถ้าจะจำง่าย ๆ ต้องจำอย่างนี้ว่า ๑. กรรมชั่ว, ๒. กรรมดี, ๓. กรรมเหนือชั่วเหนือดี.

กรรมชั่วกรรมดีนั้น เป็นกรรมในชั้นศีลธรรม. กรรมที่ไม่ชั่วไม่ดีอยู่นเหนือดีเหนือชำนั้น คือกรรมในชั้นสัจธรรม คือกรรมที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ของ **ความไม่ยึดมั่นถือมั่น.**

ทุกกรรมเนื่องอยู่กับ อิทัปปัจจยตา : ถ้า อิทัปปัจจยตา ตั้งต้นด้วย อวิชา มันก็เป็นกรรมที่ขบถกับบุคคลให้เป็นทุกข์; แต่ถ้ามันเป็นกรรมที่ตั้งต้นด้วย อิทัปปัจจยตา ส่วนที่เป็นวิชา คือไม่ปล่อยให้เกิดอวิชา เพราะว่ามีสติมีปัญญา มีอัญฐานึกมรรค มีโพชฌงค์ ๗ อะไรเหล่านั้นแล้ว ก็กลายเป็นกรรมที่เหนือดีเหนือชั่ว ที่จะระงับเสียซึ่งกรรมดีและกรรมชั่วให้หมดฤทธิ์หมดเดช.

เดี๋ยวนี้**กรรมดีกรรมชั่วยังมีอำนาจขบถเราได้** บีบคั้นเรา ทั้งหลับทั้งตื่น. ที่ว่ามีความสุข ๆ นั้น ก็พูดหลอกตัวเองไปอย่างนั้นแหละ คือพูดแกแก่อไปอย่างนั้นแหละ มีเงินมาก มีเกียรติยศมาก มีชื่อเสียงมาก คุยโอ่ว่ามีความสุขมาก มันก็มี **ความสุขของอวิชา** ซึ่งจะหลอกกันทั้งนั้น; และที่สำคัญที่สุด ก็คือหลอกตัวเอง.

ความสุขที่แท้จริง มันไม่ได้อยู่ที่มีเงิน หรือไม่มีเงิน หรืออะไรทำนองนั้น : มันมีอยู่ที่ว่าเรามันไม่ยึดมั่นถือมั่น. เรามีกรรมที่สาม ที่อยู่นเหนือดีเหนือชั่ว เหนือสุข เหนือทุกข์ เหนือแพ้ เหนือชนะ เหนือได้ เหนือเสีย

เหนือทุกอย่างไปเลย. กรรมนี้จะเรียกว่ากรรมก็ได้ เรียกว่ากรรมเหนือดีเหนือชั่ว แต่ที่แท้คือความสันกรรม มันเป็นไปตามกฎเกณฑ์ของกรรม.

นี่สรุปได้ก็คือว่า ถ้ามีวิชา คือเป็นคณธรรมตามัญ **มีวิชา ก็ต้องอยู่ใต้อำนาจของกรรมดีกรรมชั่ว** : พยายามหลีกเลี่ยงกรรมชั่วทำกรรมดี พอให้ได้ปลอดภัยไว้ก่อน **จนกว่าจะรู้จักมันดี.**

ที่นี้ถึงบทของวิชากันบ้างแล้ว เห็นว่าไม่ไหว ตีชั่วนี้ไม่ไหว เตี้ยวฟู เตี้ยวแปบ เตี้ยวฟู เตี้ยวแปบ ไม่เป็นอย่างนั้นเสียดีกว่า. ที่ว่าไม่เป็นอย่างนั้น ยังพูดยากกว่าเป็นอย่างไร. ไม่เป็นอย่างนั้น มันพูดยากกว่าเป็นอย่างไร คือมันไม่ **เป็นอย่างไร มันไม่ถูกบ้างจ๋ายปรุงแต่งให้เป็นอย่างไร ไม่อาจจะบัญญัติว่าเป็น อย่างไร; มีอย่างเตี้ยวเตี้ยว ไม่เป็นไปตามอำนาจของกรรม ไม่เป็นไปตามกิเลส** ตัณหา อวิชชา : มันมีความหยุด มันมีความเย็น มีความสะอาด มีความสว่าง มีความสงบ ซึ่งรวมความแล้วมันหยุด หรือมันเย็น. **นี่เรียกว่าถึงที่สุดของกรรม คือสันกรรม หรือว่าเหนือกรรม.**

เราอยากอยู่เหนือกรรม อยากสันกรรม เราก็ต้องกระทำกรรมชนิดที่จะทำให้อยู่เหนือกรรม; อย่าไปทำกรรมที่จะพอกพูนความชั่วหรือความดี มันจะไม่มีที่สิ้นสุดในกรรมชั่วหรือกรรมดี; แล้วก็ต้องเลี้ยวไปหาพระพุทธเจ้าเพื่อดำเนินไปในอริยสัจกัมมรค คือทำกรรมชนิดที่จะให้สิ้นสุดแห่งกรรมทั้งปวงเหมือนที่เขา สรรเสริญพระพุทธเจ้าว่า **สพพกมมกขยิ ป/ตุโต** - ถึงแล้วซึ่งความสิ้นไปแห่งกรรมทั้งปวง.

กรรมมีอยู่ ๓ อย่าง. ถ้าเรียกอย่างพระพุทธเจ้า ท่านเรียกว่า **กรรมดำ, กรรมขาว, กรรมไม่ดำไม่ขาว.** เตี้ยวจะฟังไม่ถูกจึงเรียกเสียใหม่ว่ากรรมชั่ว, กรรมดี, แล้วกรรมที่ไม่ชั่วไม่ดี คืออยู่เหนือชั่วเหนือดี มีอยู่อย่างนี้.

กรรมที่เกี่ยวพันกับมนุษย์ ทำให้มนุษย์เป็นทุกข์นั้น **เนื่องอยู่ด้วย**
อวิชชา. ส่วนกรรมที่จะทำให้สิ้นกรรมทั้งปวงนั้น **เนื่องอยู่กับวิชชา**. วิชชา
 ตรงกันข้ามจากอวิชชา. ที่นี้กรรมชั่ว – ตี **เนื่องอยู่กับอวิชชา** มันก็มีตัวมีตน
 มันก็ต้องเป็น**เรื่องแบกเรื่องหามตัวตน**. ถ้าเป็นกรรมเหนือตีเหนือชั่ว มันไม่มี
 อวิชชา มีแต่วิชชา; ดังนั้น มันจึงไม่มีความรู้สึกตัวว่าตน มันก็ไม่ต้องแบก
 ต้องหามอะไร มันจึงเบา มันจึงสบาย.

ตัวตนนั้นเป็นเพียงมายา แต่ว่า**หนักยิ่งกว่าภูเขาเลากา**. นี่พูดอย่าง
 อุปมาเป็นภาพพจน์ ว่าสิ่งที่เรียกว่าตัวตนนั้น มันลมๆแล้งๆทั้งนั้นแหละ มันเป็น
 ความโง่ของอวิชชา แต่มันหนักยิ่งกว่าภูเขา หรือยิ่งกว่าโลกทั้งโลก เพราะฉะนั้น
 มันจึงเป็นทุกข์ เรียกว่าแบกของหนักหรือ**ภาระหาโร**.

เรื่องของมนุษย์ที่อยากจะหมดกรรม มันก็มีอยู่อย่างนี้ : เมื่อมนุษย์นั้น
 ได้เบื่อการเป็นไปตามกรรม แล้วอยากจะสิ้นสุดเสียที จึงไปหา**ผู้รู้**. ผู้รู้เรื่องนี้ก็มี
พระพุทธเจ้า เป็น**ผู้รู้เป็นคนแรก** หรือเป็นผู้**รู้จริง**. พระพุทธเจ้าองค์ไหนก็สอน
 เหมือนกันหมด; สอนเรื่องความสิ้นกรรม สิ้นทุกข์สิ้นเหมือนกันหมด.

หลักพระพุทธศาสนาในส่วนนี้ เราเรียกได้ว่า เป็นเรื่องกรรม เรื่อง
 กฎเกณฑ์แห่งกรรม. **สิ้นกรรมก็สิ้นทุกข์!** เรียกว่าดำเนินอยู่ในมัชฌิมาปฏิปทาที่ได้
 เรียกอีกชื่อหนึ่งว่าในโพชฌงค์ทั้ง ๗ ก็ได้.

ข้อความโดยสังเขปย่อๆ อย่างที่ได้นำมาแล้วนนี้ ขอให้จำเอาไปศึกษาโดย
 รายละเอียดด้วยตนเอง ให้เข้าใจยิ่งขึ้น : **รู้จักกรรมดำ รู้จักกรรมขาว รู้จักกรรม**
ไม่ดำไม่ขาว; แล้วก็จบเท่านั้นแหละ เรื่องกรรม.

นี่เวลาที่กำหนดไว้ก็หมดแล้ว ขอให้พระสงฆ์ท่านสวดธัมมปาหังสนไประต่อไป.